

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки
(Інклюзивна освіта)»

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ОПНмз-21
Труш Ірина Володимирівна

Керівник:
к. психол. н., доцент
Савчук Надія Антонівна

Кваліфікаційну роботу
дopusнено до захисту
«5» грудня 2023 р.

Підписав освітньо-професійної
програми:
к. психол. н., доцент
Патшаук Лідія Миколаївна

Луцьк – 2023 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: цифрових, освітніх та соціальних технологій
 Кафедра: соціогуманітарних технологій
 Ступінь вищої освіти: магістр
 Назва знань: 01 Освіта/ Педагогіка
 Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
 Освітньо-професійна програма: Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Оксана ЖУК

Оксана Жук
 «18» січня 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Труш Ірині Володимирівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища*

Керівник роботи *Савчук Надія Антонівна, к. психол. н., доцент*
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14 січня» 2023 року
 № 36/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи 10.12.2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: науково-педагогічна література, періодичні видання, науково-методичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): аналіз літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи, висловлення загальної проблеми і вибір напрямів дослідження; опис рішення загальної проблеми та основних методів дослідження; методика для проведення експерименту, експериментальне дослідження та аналіз його результатів.

5. Перелік графічного матеріалу:

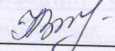
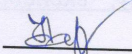
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання видав
Перший розділ «Теоретичні засади дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу»	Доц. Савчук Н.А.		
Другий розділ «Аналіз сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу»	Доц. Савчук Н.А.		
Висновки	Доц. Савчук Н.А.		

7. Дата видачі завдання «17» січня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Прізвище виконавця
1.	Обґрунтування теми	до 01.02.23 р.	Виконавця
2.	Огляд літератури з досліджуваної проблеми	до 01.04.23 р.	Виконавця
3.	Перший розділ	до 01.06.23 р.	Виконавця
4.	Другий розділ	до 01.09.23 р.	Виконавця
5.	Висновки та пропозиції	до 15.09.23 р.	Виконавця
6.	Формування списку використаних джерел	до 01.10.23 р.	Виконавця
7.	Формування додатків	до 15.10.23 р.	Виконавця
8.	Оформлення ілюстративного матеріалу	до 01.11.23 р.	Виконавця
9.	Нормоконтроль	до 01.12.23 р.	Виконавця
10.	Інструментальна перевірка на академічний плагіат	до 07.12.23 р.	Виконавця
11.	Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту	до 10.12.23 р.	Виконавця

Здобувач вищої освіти Труш І.В.Керівник кваліфікаційної роботи Савчук Н.А.

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО
НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки
(Інклюзивна освіта)»

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ОПНмз-21
Труш Ірина Володимирівна

Керівник:
к. психол. н., доцент
Савчук Надія Антонівна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2023 р.
Гарант освітньо-професійної
програми:
к. пед. н., доцент
Потапюк Лілія Миколаївна

Луцьк – 2023 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: цифрових, освітніх та соціальних технологій
 Кафедра: соціогуманітарних технологій
 Ступінь вищої освіти: *магістр*
 Галузь знань: 01 Освіта/ Педагогіка
 Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
 Освітньо-професійна програма: Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Оксана ЖУК

«__» _____ 202__ р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Труш Ірині Володимирівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього середовища*

Керівник роботи *Савчук Надія Антонівна, к. психол. н., доцент*
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14 січня» 2023 року
 № 36/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи 10.12.2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: науково-педагогічна література, періодичні видання, науково-методичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): аналіз літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи, виклад загальної проблеми і вибір напрямів дослідження; опис рішення загальної проблеми та основних методів дослідження; методика для проведення експерименту, експериментальне дослідження та аналіз його результатів.

5. Перелік графічного матеріалу:

---

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
<i>Перший розділ «Теоретичні засади дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу»</i>	Доц. Савчук Н.А.		
<i>Другий розділ «Аналіз сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу»</i>	Доц. Савчук Н.А.		
<i>Висновки</i>	Доц. Савчук Н.А.		

7. Дата видачі завдання «17» січня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	<i>Обґрунтування теми</i>	до 01.02.23 р.	Виконано
2.	<i>Огляд літератури з досліджуваної проблеми</i>	до 01.04.23 р.	Виконано
3.	<i>Перший розділ</i>	до 01.06.23 р.	Виконано
4.	<i>Другий розділ</i>	до 01.09.23 р.	Виконано
5.	<i>Висновки та пропозиції</i>	до 15.09.23 р.	Виконано
6.	<i>Формування списку використаних джерел</i>	до 01.10.23 р.	Виконано
7.	<i>Формування додатків</i>	до 15.10.23 р.	Виконано
8.	<i>Оформлення ілюстративного матеріалу</i>	до 01.11.23 р.	Виконано
9.	<i>Нормоконтроль</i>	до 01.12.23 р.	Виконано
10.	<i>Інструментальна перевірка на академічний плагіат</i>	до 07.12.23 р.	Виконано
11.	<i>Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту</i>	до 10.12.23 р.	Виконано

Здобувач вищої освіти _____ Труш І.В.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Савчук Н.А.

АНОТАЦІЯ

Труш І. В. Адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОПІ «Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)» спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2023.

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У роботі досліджено: у першому розділі здійснено теоретичний аналіз дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у педагогічній теорії; розкрито соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу; охарактеризовано законодавчі та нормативно-правові документи щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб; уточнено поняття «адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу». У другому розділі досліджено сучасний стан адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти; розроблено методичні рекомендації щодо вдосконалення адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Ключові слова: *адаптація, адаптація до навчального процесу, адаптаційний потенціал, внутрішньо переміщені особи.*

ANNOTATION

Trush I. Adaptation of Internally Displaced Persons to the Educational Process. The manuscript.

Master's qualification thesis of the Educational and Professional Program in “Educational, Pedagogical Sciences (Inclusive Education)” with a major in 011 “Educational, Pedagogical Sciences”. Lutsk National Technical University, Lutsk, 2023.

This master's thesis comprises an introduction, two sections, conclusions, a list of sources used, and appendices.

The study encompasses the following: in the first chapter, a theoretical analysis of the problem of adapting internally displaced persons to the educational process in pedagogical theory was conducted; socio-psychological features influencing the adaptation of internally displaced persons to the educational process were explored; legislative and regulatory documents concerning the protection of education rights for internally displaced persons were characterized, and the concept of “adaptation of internally displaced persons to the educational process” was clarified. The second chapter assesses the current state of the adaptation of internally displaced persons to the educational process within educational institutions; methodological recommendations were formulated to enhance the adaptation of internally displaced persons to the educational process.

Keywords: *adaptation, adaptation to the educational process, adaptation potential, internally displaced persons.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	10
1.1. Характеристика системоутворюючих понять проблеми дослідження	10
1.2. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу	17
1.3. Законодавчі та нормативно-правові документи щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб	25
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	30
2.1. Емпіричне дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу	30
2.2. Методичні рекомендації щодо вдосконалення адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу	39
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вирішення соціально-психологічних проблем внутрішньо-переміщених осіб набуває усе більшої актуальності. Внаслідок українсько-російської війни, Україна увійшла в десятку країн, що мають найбільшу кількість внутрішньо-переміщених осіб. За оперативною інформацією Міністерства соціальної політики України, з тимчасово окупованих територій переселено близько п'яти мільйона осіб. Це цивільні люди, що втратили матеріальне забезпечення, та соціальні зв'язки. Одним із дієвих механізмів прискорення інтеграції такої категорії громадян є їх адаптація до нового соціального середовища, в тому числі освітнього.

Концептуальні засади права на освіту внутрішньо переміщених осіб закладено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015), у «Керівних принципах з питань про переміщених осіб всередині країни» УВКБ ООН. У цих документах наголошується на необхідності створення освітнього середовища, сприятливого для успішної адаптації до навчального процесу у нових закладах освіти.

Окремі теоретико-методологічні аспекти проблеми інтеграції внутрішньо-переміщених осіб в Україні досліджувалися українськими дослідниками, зокрема: Н. Андрусішином, О. Балакіревою, М. Бачинською, Т. Бондарем, О. Бородіном, О. Василенком, А. Гальченком, Т. Доронюком, Ю. Корнєвим, Е. Лібановою, І. Локтевою, О. Осінкіною, Ю. Пащенко, К. Педьком, А. Путінцевим, У. Садовою та ін.

Особливості адаптації до навчального процесу розглядали К. Андросович, С. Волошин, К. Демида, В. Кобильченко, Н. Кулеша, О. Литвиненко, Л. Штомпель.

Незважаючи на значний інтерес до проблеми адаптації внутрішньо-переміщених осіб, теоретичні та методологічні розвідки цього питання є

недостатньо вивченими. Саме це й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи магістра «**Адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу**».

Мета дослідження – обґрунтувати теоретико-методологічні засади проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у педагогічній теорії.
2. Розкрити соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.
3. Схарактеризувати законодавчі та нормативно-правові документи щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб.
4. Дослідити сучасний стан адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.
5. Розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Об'єкт дослідження – адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження:

– теоретичні: аналіз наукової (педагогічної та психологічної), навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; узагальнення та систематизація педагогічного досвіду для з'ясування понятійно-термінологічного апарату процесу адаптації;

– емпіричні: аналіз документів для систематизації та узагальнення напрацювань з теми дослідження; анкетування;

– методи математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані відповідними фахівцями у різних закладах освіти щодо підвищення рівня адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження відображено в 2 наукових працях: 2 тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена логікою дослідження, його завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Характеристика системоутворюючих понять проблеми дослідження

Внутрішньо переміщені особи є найбільш чисельною соціально незахищеною групою населення у світі. Як правило це громадяни, переважно жінки з дітьми та люди похилого віку, що знаходяться у важких психоемоційному та матеріальному становищах, перебувають у стані фрустрації, вимушені залишати рідні домівки внаслідок військових конфліктів, політичних переслідувань, природних чи техногенних катастроф. Зазначена категорія населення потребує особливого фізичного, соціального, юридичного захисту та допомоги. У зв'язку з цим, проблема їх успішної адаптації, у тому числі і до процесу навчання набуває усе більшої актуальності, в тому числі і в Україні.

Значна частина учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, зазнають постійного навантаження на психіку та нервову систему. У зв'язку з необхідністю засвоювати великі обсяги навчальної інформації в умовах нового освітнього середовища, вони зазнають ряд певних труднощів, а отже потребують професійної психологічної та соціальної допомоги. Стресогенна ситуація, у якій постійно перебувають школярі внаслідок російсько-української війни, провокує у них відчуття страху, невпевненості у власних силах, безпорадності, страху, зневіри, тощо. Сьогодні перед навчальними закладами стоїть завдання створити комфортний, безпечний та толерантний освітній простір, що сприятиме успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Дослідження щодо пошуку шляхів вирішення проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу передбачає ґрунтовний

аналіз низки її системоутворюючих понять. До таких понять нами віднесені «внутрішньо переміщені особи », «адаптація», «адаптація до навчального процесу» (рис. 1.1.).

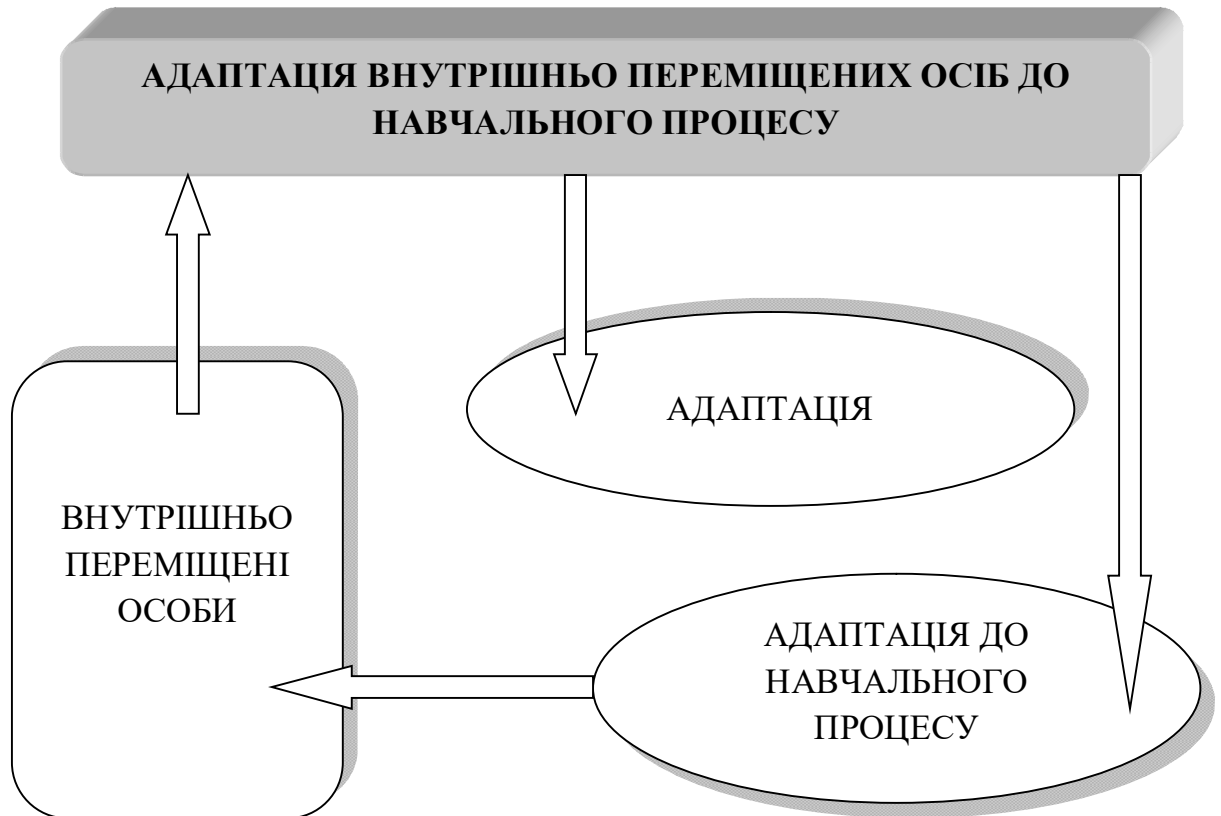

Рис. 1.1. Системоутворюючі поняття проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу

Розглянемо сутність поняття «внутрішньо переміщені особи».

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015), зазначено, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту,

тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [11].

На думку, М. Менджул та Ю. Паніної «поняття внутрішньо переміщені особи охоплює осіб, які постійно проживали на території держави і були вимушені покинути місця свого постійного проживання і переселитися у межах цієї ж держави у зв'язку з реальною загрозою для життя, здоров'я їх особисто або членів їхніх сімей, масовими порушеннями прав людини, переслідуваннями, що спричинені воєнними діями, збройними конфліктами, масовими проявами насильства, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру» [20].

М. Ніколайчук уточнює, що «внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова соціальна група реалізації міграційної державної політики, якій притаманні різноманітні та різнорідні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища» [35].

А. Путінцев та Ю. Пащенко вважають, що внутрішньо переміщеними особами являються «особи, або група осіб, які вимушені покинути власне місце проживання в результаті ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у відповідній адміністративно-територіальній одиниці з метою уникнення систематичних порушень прав людини, воєнного конфлікту, жорстокого поводження і потребують правового та соціального захисту держави. Автори зауважують, що, беручи до уваги визначення поняття «внутрішньо переміщені особи», варто зробити акцент на тому, що останніх можна також називати «вимушеними переселенцями» або просто «переселенцями» [25].

М. Малиха трактує внутрішньо переміщених осіб, як «громадян держави, які через військові дії та їх наслідки змушені покинути постійне місце проживання задля забезпечення свого життя, при цьому не перетинаючи межі державного кордону» [19].

На нашу думку, внутрішньо переміщені особи в Україні – це вразлива соціальна категорія населення, що змушена залишити місце свого постійного проживання внаслідок воєнних дій та потребує особливого соціального і правового захисту.

Розглянемо сутність поняття «адаптація».

А. Путінцев та Ю. Пащенко вважають, що адаптація є «складним, багатогранним процесом пристосування мігрантів до нового соціокультурного середовища та приймаючого соціуму до новоприбулих осіб, їх соціально-економічних, культурних потреб тощо» [25].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що адаптація – це «пристосування особистості до умов нового соціального середовища, яке відбувається шляхом формування стосунків із соціальними об'єктами та суб'єктами її життя» [9].

С. Волошин тлумачить адаптацію як «складний, багатовимірний процес, який треба розглядати в політичній площині, адже він також стосується правової природи внутрішньо переміщеної особи, умов визначення часу та законності її перебування» [5].

На думку авторки, адаптацію «обумовлюють зовнішні та внутрішні чинники нового соціального середовища, спрямованого створити належні умови. Рівень успішності та якість адаптації буде залежати від внутрішніх і зовнішніх факторів – емоційно-вольової та мотиваційної сфери, спадковості особистості. У дослідницьких студіях розрізняють дві стратегії соціально-психологічної адаптації особистості до нових соціальних умов: активну й пасивну. В умовах активної адаптації внутрішньо переміщені особи безумовно стають беззаперечними учасниками адаптаційного процесу, впливаючи на своє буття» [5].

В цілому, у сучасній науковій літературі термін «адаптація» характеризується в контексті двох основних підходів: соціокультурного та ресурсного.

У межах соціокультурного підходу адаптація досить часто розглядається як швидкий, короткотривалий процес пристосування мігрантів до нового соціального середовища та інших умов життя. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у такому випадку сприймається як зближення ідентичності в громадах. Відбувається активна асиміляція мігрантів у нове культурне та соціальне середовище.

Ресурсний підхід розглядає адаптацію в контексті інтеграції і узгодженні спільного використання ресурсів внутрішньо переміщеними особами та громадами, що надають їм допомогу. В такому випадку успішність адаптації залежить від здатності мігрантів швидко повернути втрачені ресурси та набути нові соціальні зв'язки.

Таким чином, соціокультурний підхід розглядає адаптацію внутрішньо переміщених осіб як їх здатність інтегруватися у якісно новий соціальний простір. Важливе значення має мотиваційний ресурс мігрантів та їх психологічну готовність. Для ресурсного підходу успішність адаптації характеризується здатністю мігрантів отримати доступ до інформації щодо наявних соціальних та матеріальних ресурсів.

Розглянемо сутність поняття «адаптація до навчального процесу».

Н. Кулеша адаптацію до навчального процесу розуміє, як «процес досягнення психологічного комфорту в умовах освітнього середовища, завдяки актуалізації на цій основі особистісного адаптивного комплексу, який містить у собі емоційний, когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-вольовий і поведінковий компоненти. Емоційний компонент містить у собі загальний емоційний стан учасника освітнього процесу, його тривожність, самооцінку. Когнітивно-рефлексивний компонент передбачає вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати та систематизувати інформацію, здійснювати рефлексію власної діяльності. Мотиваційно-вольовий компонент складається з пізнавальних мотивів, пізнавальних потреб, пізнавальних інтересів і вольових якостей, серед яких цілеспрямованість, наполегливість і рішучість. Поведінковий компонент відображає соціальну поведінку (самоконтроль

поведінки, схильність до суперництва, агресії, уникнення конфліктних ситуацій)» [17].

О. Попадич, В. Староста та К. Староста адаптацію до навчального процесу розглядають як «важливий елемент соціальної адаптації особистості та являє собою багаторівневий, багатокomпонентний, неперервний процес входження в освітній процес навчального закладу, що включає в себе становлення, формування ціннісних смислів пізнання, засвоєння вимог нового освітнього середовища, оволодіння комплексом наукових знань, умінь і навичок, підготовку до самостійного вирішення освітніх і професійних завдань, а також розвиток здатності до самоаналізу і самооцінки власної діяльності. Результат адаптації характеризується в дослідженні як адаптованість учасників освітнього процесу до освітнього простору, діагностика рівня сформування якої дозволяє оцінити ефективність використовуваних адаптаційних заходів, засобів і технологій» [27].

На думку А. Татьянчикова, адаптація до навчального процесу – це «процес взаємодії особистості учасника освітнього процесу та освітнього середовища навчального закладу. У результаті такої взаємодії, встановлюється оптимальна відповідність можливостей, нахилів, інтересів, знань, умінь і навичок адаптованого, що були набуті на попередніх етапах навчання, виховання й розвитку, з одного боку, та умов освітньої системи, з іншого. Крім того, така адаптація включає в себе діалектичну єдність фізіологічної, психологічної та соціальної адаптації, що проявляється в навчально-виховному процесі» [28].

Л. Березовська вважає, що адаптація до навчання являє собою «процес мотивації адаптивної поведінки людини, формування мети і програми її реалізації у ситуаціях, що відзначаються значною новизною та значущістю. Це процес взаємодії особистості дитини із середовищем, за якого дитина повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих зв'язків. Процес взаємодії особистості й середовища полягає в пошуку й використанні

адекватних засобів і способів задоволення основних її потреб, до яких належать потреба в безпеці, фізіологічні потреби (у їжі, сні, відпочинку тощо), потреба в прийнятті та любові, у визнанні та повазі, у самовираженні, самоствердженні й у розвитку. Тим самим закладаються можливості для успішної соціальної адаптації й соціалізації дитини» [3].

На думку К. Демиди, адаптація до навчання – це «процес оптимальної відповідності особистості та професійного і навчального середовища. У випадку адаптації студентів до умов закладів вищої освіти ці дві сторони будуть такими: адаптація до умов навчального процесу і соціально-психологічна адаптація у навчальній групі. До переліку основних соціально-психологічних чинників, що впливають на процес адаптації студентів можна віднести чинники нового навчального середовища, нового соціально-психологічного середовища, нового інформаційно-когнітивного простору та чинник професійного середовища. Зазначені чинники можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на процес адаптації студентської молоді. Це може залежати від психологічних особливостей особистості, пояснення якої припускає сукупність внутрішніх умов, що змінюються під дією зовнішніх впливів» [8].

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить проте, що найчастіше, поняття «адаптація до навчального процесу» розглядається як сукупність педагогічних, соціальних, психологічних заходів, що спрямовуються на утворення комфортних умов для успішної інтеграції внутрішньо-переміщених осіб у новий освітній простір, налагодження нових соціальних зв'язків та відносин.

Адаптацію внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу ми розуміємо як складний, неперервний, активний процес входження та інтеграції особистості у нове освітнє середовища, що передбачає наявність відповідної мотивації, соціальної активності, налагодження тісних міжособистісних зв'язків та відносин, засвоєння вимог нового закладу освіти, набуття нової соціальної ролі, готовність до набуття нових знань, умінь та навичок.

Успішність процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу найчастіше залежить від соціальних, психологічних та комунікативних чинників. До соціальних чинників відносять освітнє середовище, до психологічних – індивідуальні особливості особистості, до комунікативних – комунікативний потенціал учасника освітнього процесу.

1.2. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу

Процес адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового освітнього простору значно виділяється серед інших видів адаптації, оскільки є часто вимушеним, через втрату соціального статусу, матеріального становища та психологічного здоров'я, внаслідок російсько-української війни. Опиняючись у новому соціальному середовищі, мігранти досить часто перебувають у стані фрустрації та мають проблеми із соціальною інтеграцією. Примусова зміна середовища проживання, втрата матеріальних ресурсів, різка зміна соціального статусу досить часто негативно впливає на адаптаційний потенціал особистості.

Проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб до освітнього середовища у різноманітних закладах освіти вимагає спеціального теоретичного та емпіричного вивчення цього процесу. Пошук засобів та методів прискорення входження внутрішньо переміщених осіб до нового освітнього простору та характеристик їх соціально-психологічної особливості, була предметом дослідження багатьох сучасних українських науковців, зокрема: К. Андросович, С. Волошин, С. Бубняк, К. Демиди, Н. Кулеши, О. Литвиненко, Л. Мельник, К. Педько, Ю. Пелипаса та ін.

Варто зазначити, що досить часто внутрішньо переміщеним особам притаманний підвищений рівень тривоги. Наявні певні викривлення у адекватному сприйнятті навколишньої дійсності, пов'язанні, як правило, з

песимістичним настроєм та поглядом щодо подальших подій та перспектив. Відчуття особистої неповноцінності, низька самооцінка, установка на упередженість або неприйняття з боку нового соціального оточення, підвищена емоційна вразливість, усе це унеможлиблює процес успішної адаптації до навчання.

Описані стани досить часто сповільнюють процес засвоєння внутрішньо переміщеними особами нових норм соціальної взаємодії, активної інтеграції, налагодження міжособистісних взаємовідносин, виступають певним стимулом у пошуку підтримки, розуміння, толерантного ставлення та допомоги. В протизвагу, низький рівень тривоги передбачає соціальну активність особистості, позитивної налаштованості на успіх, відсутність потреби у залученні фахівців, активізація власного потенціалу, безболісна інтеграція у новий освітній простір.

У своїх наукових доробках Ю. Пилипас виділяє такі стани внутрішньо переміщених осіб, які спричиняють нестабільність і втрату контролю над ситуацією, власним життям, а отже унеможлиблюють успішний процес адаптації до навчання:

- втрата автономності («Я не керую процесом. Мене кудись несе»);
- втрата суб'єктивності («Це не я приймаю рішення у своєму житті. Хтось зверху вирішує»);
- порушення ідентичності;
- розгубленість (на рівні думок не можуть зосередитися і виконувати розумові завдання, до яких звикли), регрес;
- побоювання відторгнення (що їх будуть ідентифікувати з ворогами);
- відчуття незахищеності;
- стан жертви;
- злість та пошук «зовнішнього ворога» (хтось має за це заплатити);
- відсутність можливостей прогнозувати майбутнє;
- сором, низька самооцінка, почуття провини;

- функціональні симптоми, психосоматичні розлади, зловживання психоактивними речовинами;

- реакції на тяжкий стрес і порушення адаптації, в тому числі посттравматичний стресовий розлад [24].

На думку Н. Кулеши, адаптація до навчання, у тому числі і внутрішньо переміщених осіб, є неоднорідною, та включає декілька взаємозамінних етапів або циклів: перед адаптація, адаптація та постадаптація. Цей процес слід розглядати як сукупність таких двох аспектів:

- адаптація до умов навчальної діяльності (врахування нових форм навчання, інший режим праці та відпочинку, новий педагогічний колектив, інакший розклад занять, тощо);

- адаптація до класу (входження у новий колектив, засвоєння нових правил та традицій, налагодження взаємовідносин, встановлення соціальних взаємозв'язків, тощо) [17].

Авторка виокремлює такі компоненти процесу адаптації до навчання:

1. Емоційний (формування вищих почуттів, різноманітність емоційних проявів, підвищений свідомий самоконтроль).

2. Когнітивно-рефлексивний (здатність до рефлексії власної діяльності, вміння збирати, аналізувати, систематизувати отриманні знання).

3. Мотиваційно-вольовий (мотиви, пізнавальні інтереси, вольові якості, пізнавальні потреби).

4. Поведінковий (саморегулювання поведінки, схильність до суперництва, уникнення конфліктних ситуацій) [17].

С. Волошин зауважує, що соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб у тому числі і до навчання обумовлюються зовнішніми та внутрішніми чинниками нового соціального середовища, спрямованого створити належні комфортні умови навчального процесу [5].

Аналіз наукової літератури, свідчить, що багато українських авторів виокремлює ряд таких чинників (соціальних, психологічних, педагогічних,

біологічних, тощо), що мають успішний вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання.

Так, К. Андросович виділяє наступні чинники, взаємодія яких сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до процесу навчання: соціальні, психологічні та біологічні [1].

1. Соціальні чинники характеризуються рівнем підготовки учасника освітнього процесу до навчання, належним об'ємом його знань, умінь та навичок, соціальними установками та активністю, рівноправністю в освітньому закладі, налагодженістю міжособистісних відносин, рівнем соціальної зрілості, тощо.

2. Психологічні чинники включають індивідуальні здібності внутрішньо переміщених осіб до адаптації, особливості психічних процесів, рівень мотиваційно-рефлексивної сфери адаптованого, суб'єктивний досвід успішної інтеграції у нове середовище, психологічна зрілість, стресостійкість, тип темпераменту та характер, тощо.

3. Біологічні чинники, пов'язані з коректністю організації самого навчального процесу, зручністю розкладу занять, станом здоров'я адаптованого, належними умовами навчання і проживання, тощо.

Особливий акцент авторка робить на чинники, що стосуються педагогічного впливу на процес успішної адаптації. Застосування педагогами особистісно-орієнтованого підходу до кожного учасника освітнього процесу сприяє їх успішній адаптації. Значну роль відіграє теоретична та методична підготовка педагогів, їх високий рівень комунікації в навчальному середовищі, всеохоплююча педагогічна підтримка та коректність до особливих потреб внутрішньо переміщених осіб [1].

На думку К. Демиди, успішність процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання залежить від наступної групи чинників:

1. Нове навчальне середовище. Це адекватні вимоги закладів освіти до учасників освітнього процесу, сприяння самостійній організації учнями своєї діяльності, налагоджена робота та тісна взаємодія педагогічного колективу,

сприятливий психологічний клімат та комфортність у класі або групі, адекватні обов'язки відповідно до ролівої можливості.

2. Нове соціально-психологічне середовище. Це комфортність нового соціального середовища, державна підтримка внутрішньо переміщених осіб, набуття нових соціальних ролей, безболісна зміна власного соціального статусу, пристосування та інтеграція у новий соціальний простір. Важливе значення має готовність учасника освітнього процесу активно організувати своє шкільне чи студентське життя.

3. Новий інформаційний простір. Тут проявляються пізнавальні інтереси та когнітивна мотивація учасника освітнього процесу до навчання. Відбувається засвоєння необхідних знань, умінь та навичок, здійснюється пристосування до інтенсивної, систематичної та неперервної пізнавальної діяльності [8].

Авторка зазначає, що описані чинники здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання. Важливим фактором виступають психологічні особливості та потреби особистості. Пояснення особистості включає розуміння її як сукупності внутрішніх умов, через які трансформуються усі зовнішні впливи. Позитивний вплив соціально-психологічних чинників на успішний процес адаптації передбачає наявність стимулюючого до діяльності показника, відповідно, негативні чинники гальмують продуктивну реалізацію навчальної діяльності [8].

На думку С. Волошиної, ефективність, успішність та якість такої адаптації досить часто залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників – емоційно-вольової та мотиваційної сфери, стресостійкості та психологічного потенціалу особистості. Авторка наголошує на важливості двох комплексних стратегій щодо адаптації особистості до нових умов навчання: активну й пасивну. В умовах активної адаптації внутрішньо переміщені особи безумовно стають беззаперечними учасниками адаптаційного процесу, впливаючи на своє буття [5].

Л. Штомпель переконана, що значним зовнішнім чинником, який має суттєвий вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання виступають відповідні складові освітнього процесу. До такої кількості компонентів навчального процесу належать: активне, безболісне прилаштування до нових умов; орієнтація в новому освітньому просторі; встановлення та налагодження відповідного стилю поведінки у новому соціальному середовищі; співпадіння та узгодження уявлень про школу з реальною ситуацією; наявність адекватних вимоги до успішності з боку батьків, педагогічного колективу [34].

Однак, авторка наголошує на тому, що кожна особистість може по-різному реагувати на певні зовнішні чинники та мати власний, особливий рівень адаптації до них. Саме учні старших класів є особливо вразливою категорією, внаслідок завищених до них вимог щодо опрацювання великих обсягів інформації, засвоєння великого об'єму знань тощо. Досить часто це супроводжується постійним відчуттям втоми, психічним виснаженням, нервовим перевантаженням, соціальною дезадаптацією. Власне, у завершальний рік навчання спостерігається значне збільшення навантаження на психіку такої особистості з боку вимог педагогічного колективу, очікувань батьків, що у свою чергу породжує певну психічну нестабільність і тривожність. Саме у цей складний період навчання учні потребують кваліфікованої психологічної допомоги фахівця [34].

До внутрішніх (суб'єктивних) чинників, на думку Л. Штомпель, відносяться психофізіологічні властивості особистості, які мають безпосередній вплив на ефективність та результативність інтелектуальної обробки інформації і саморегуляції поведінки [34].

Насамперед, такими суб'єктивними чинниками адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу є:

– характер і темперамент (переконання, потреби, інтереси, почуття, інтелект і воля);

– потреби та інтереси особистості (мотивація, пасивні та активні потреб, споглядальні та спонукальні інтереси);

– почуття, інтелект і воля (розсудливе ставлення, необхідність самопізнання, здатність до інтелектуальної діяльності) [34].

Н. Кулеша виділяє соціальну та індивідуально-особистісну групу чинників адаптації внутрішньо переміщених осіб, що мають вплив на процес активного, неперервного, тривалого включення у навчання [17].

До соціальної групи чинників належать:

1. Чинники, пов'язані зі становищем сім'ї, родини (матеріальне становище, соціально-економічне походження, взаємовідносини та стосунки в родині).

2. Чинники, що залежать від діяльності закладів освіти (нова дидактична ситуація, особистість викладача, професіоналізм педагогічного колективу, рівень довіри та спілкування у класі чи групі).

До індивідуально-особистісної групи чинників віднесено:

- особливості темпераменту;
- нервово-психологічна напруга;
- стан психічного здоров'я;
- рівень інтелектуального розвитку;
- навчальна мотивація та інтерес [17].

На нашу думку, чинники, що мають позитивний вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб, можна виокремити у дві групи: соціальні та індивідуальні (табл. 1.1.)

До соціальних чинників адаптації нами віднесено матеріальне становище сім'ї, у якій проживає внутрішньо переміщена особа, її соціально-психологічний клімат, комфортність нового освітнього середовища, професійний рівень та компетентність педагогічного колективу, сприятливий психологічний клімат класі чи групі, повага, толерантне ставлення, тісна, безбар'єрна, активна комунікація усіх учасників освітнього процесу (учнів,

батьків, педагогічного колективну, психологів та соціальних педагогів, дирекції освітніх закладів).

Таблиця 1.1.

**Чинники адаптації внутрішньо переміщених осіб
до навчального процесу**

Соціальні чинники	Індивідуальні чинники
матеріальне становище	тип темпераменту
психологічний клімат	мотивація до навчання
освітнє середовище	інтелектуальний розвиток
педагогічний колектив	здатність до рефлексії
комунікативний рівень	рівень стресостійкості

До індивідуальних чинників адаптації належать тип темпераменту та характер внутрішньо переміщених осіб, наявність мотивації до навчання, отримання нової інформації, рівень інтелектуального розвитку учня, здатність до рефлексії, адекватного самооцінювання власних можливостей, рівень стресостійкості та здатність до інтеграції у нове соціальне середовище.

Власне ефективна, активна та тісна взаємодія внутрішньо переміщених осіб, їх сімей та закладів освіти є запорукою успішного процесу їх адаптації до нового освітнього середовища.

Отже, в межах вивчення проблеми соціально-психологічних особливостей адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання можна зробити наступні висновки:

1. Це складний і багаторівневий процес, що охоплює складну структуру взаємодій та взаємовідносин, спрямованих на оволодіння новими знаннями, уміннями, навичками, та включає саморозвиток, саморегуляцію, самодисципліну, самоактуалізацію особистості.

2. Це активний, системний, неперервний процес, що передбачає формування засобів і способів поведінки особистості, спрямованих на

ефективну взаємодію з новим освітнім середовищем, в якому учасник освітнього процесу виступає об'єктом-суб'єктом, а освітнє середовище – адаптуючою стороною.

3. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб характеризуються сукупністю соціальних та індивідуальних чинників, що позитивно впливають на успішну інтеграцію та входження у новий освітній простір.

1.3. Законодавчі та нормативно-правові документи щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб

Державна гарантія права на освіту внутрішньо переміщених осіб передбачає створення закладами освіти безпечного освітнього середовища та відповідних умов успішної адаптації до навчального процесу. Регулювання такої діяльності закладів освіти, у тому числі і навчальної, щодо означеної категорії населення регламентується низкою міжнародних та українських нормативно-правових документів.

Міжнародне регулювання права на освіту внутрішньо переміщених осіб закріплено в «Керівних принципах з питань про переміщених осіб всередині країни» Управління Верховного комісара ООН у справах біженців внутрішньо переміщених осіб (УВКБ ООН) [14].

Зазначені Керівні принципи, не зважаючи на відсутність юридичної сили, створили ефективне та результативне зібрання правових норм щодо захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб. Зазначений документ використовується різноманітними міжнародними організаціями, урядами країн, неурядовими організаціями при роботі з такою категорією населення. Варто наголосити на якості та авторитетності Керівних принципів для урядів та політиків багатьох розвинутих країн [14].

Документ включає 30 основоположних принципів щодо забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб, які об'єднанні у п'ять розділів:

1. Загальні принципи.
2. Принципи, що стосуються захисту від переміщення;
3. Принципи, що стосуються захисту під час переміщення;
4. Принципи, що стосуються гуманітарної допомоги.
5. Принципи, які стосуються повернення, переселення та реінтеграції [14].

Керівні принципи декларують дотримання прав та свобод внутрішньо переміщених осіб на засадах рівності, доступності, гуманізму відповідно до міжнародного права та національного законодавства на рівні інших громадян. Не допустимою вважається будь яка дискримінація за релігійною, расовою, політичною ознакою. Особлива увага акцентується на реалізації права внутрішньо переміщеної особи на освіту. Зазначено, що відповідні органи влади мають забезпечити здобуття відповідної освіти такими особами, зокрема переміщеними дітьми, безкоштовної обов'язкової початкової освіти. Основа навчального процесу має базуватися на повазі до культурної своєрідності, релігії, національної приналежності [14]

У 23 принципі зазначеного документа внутрішньо переміщеним особам гарантується наступне:

1. Кожна людина має право на освіту.
2. З метою забезпечення цього права для внутрішньо переміщених осіб відповідні органи влади забезпечують здобуття такими особами, зокрема переміщеними дітьми, безкоштовної обов'язкової початкової освіти. У процесі навчання мають поважатися їх культурна своєрідність, мова та релігія.
3. Особливі зусилля мають докладатися для забезпечення всебічної та рівноправної участі жінок і дівчат в освітніх програмах.
4. Як тільки дозволять обставини, внутрішньо переміщеним особам, зокрема підліткам та жінкам, незалежно від того, проживають вони в таборах чи ні, надається доступ до освітніх установ та установ для професійної підготовки [14].

Отже, «Керівні принципи з питань про переміщених осіб всередині країни» УВКБ ООН гарантують право на освіту та відповідно створення умов адаптації до навчального процесу.

В Україні регулювання прав осіб з особливими освітніми потребами регламентовано наступними документами: Конституцією України (1996 р.), Законом України «Про освіту» (2017), Законом України «Про вищу освіту» (2014), Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015).

Стаття 53 Конституція України (1996 р.) регламентує забезпечення державою доступності та безоплатності будь якої освіти (дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої) у відповідних державних і комунальних освітніх закладах [16].

У Законі України «Про освіту» (2017) зазначається, що «в Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак» [12].

Окрім того стверджується, що «особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а також інші категорії іноземців та осіб без громадянства у передбачених законом та/або міжнародним договором України випадках мають рівне з громадянами України право на освіту» [12].

У Законі України «Про вищу освіту» (2014) держава гарантує внутрішньо переміщеним особам державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у відповідних державних та комунальних закладах освіти. Така державна підтримка включає:

- повну або часткову оплату за навчання;

- надання пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти;
- надання соціальної стипендії;
- безкоштовне забезпечення підручниками;
- безкоштовний доступу до мережі Інтернет у закладах освіти;
- безоплатне проживання в гуртожитку [10].

Окрім того, державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах:

- сприяння сталому розвитку суспільства;
- створення умов для освіти протягом життя;
- доступності вищої освіти;
- незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти;
- наступності процесу здобуття вищої освіти;
- державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою;
- відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою [10].

Дотримання закладами освіти зазначених принципів гарантує створення освітнього середовища, сприятливого процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015) гарантує зазначеним категоріям населення право на доступність освіти у відповідних закладах [11].

Так, у статті 7 «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов’язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту» зазначено, що «взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження

здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування» [11].

Отже, визначальні міжнародні, українські законодавчі та нормативно-правові документи («Керівні принципи з питань про переміщених осіб всередині країни» УВКБ ООН, Конституція України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») регламентують політику держави щодо створення комфортного освітнього середовища для громадян, незалежно від їх соціального статусу та зміни місця фактичного проживання.

Однак, не зважаючи на ряд прийнятих нормативно-правових актів щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб, багато питань з проблеми адаптації до навчального процесу не втрачають своєї актуальності.

Особливої уваги потребують дослідження сучасного стану адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу та розробка методичних рекомендацій щодо підвищення їх адаптаційного потенціалу у закладах освіти.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Емпіричне дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу

Необхідність наукового обґрунтування потреби у адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу зумовила проведення емпіричного дослідження. На етапі його підготовки було проаналізовано відповідну науково, навчально-методичну, педагогічну, психологічну літературу з проблеми дослідження.

Емпіричне дослідження мало на меті перевірити теоретичні та методологічні положення щодо дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

До завдань дослідження нами було віднесено аналіз стану проблеми та обґрунтування особливостей процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового освітнього простору.

Організація та проведення емпіричного дослідження базувалися на принципах об'єктивності, системності та комплексного використання методів дослідження.

Загальна логіка емпіричної частини наукової роботи вибудовувалася відповідно до мети і завдань дослідження, що передбачало вивчення сутності та побудову структури поняття «адаптація до навчального процесу»; визначення його соціально-психологічних особливостей; обґрунтування важливості процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового освітнього простору.

Емпіричне дослідження було присвячено діагностиці сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб у різних закладах освіти. Для вивчення окремих аспектів цієї проблеми було проведено анкетування учнів та педагогів закладів освіти, в яких навчаються внутрішньо переміщені особи. В анкетуванні взяло участь 25 педагогічних працівників та 38 учнів

загальноосвітніх закладів м. Луцька. Анкета та інформація про кількість респондентів, які взяли участь в анкетуванні щодо стану адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу подана у додатках А, Б кваліфікаційної роботи магістра.

Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що серед 25 опитаних педагогічних працівників 79 % респондентів погоджуються щодо важливості успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти; 6 % – не надають важливого значення даному процесу; 15 % респондентам було важко відповісти на поставлене питання. Отже, переважна більшість опитаних педагогічних працівників погоджуються щодо важливості такої адаптації у закладах освіти (рис. 2.1.).

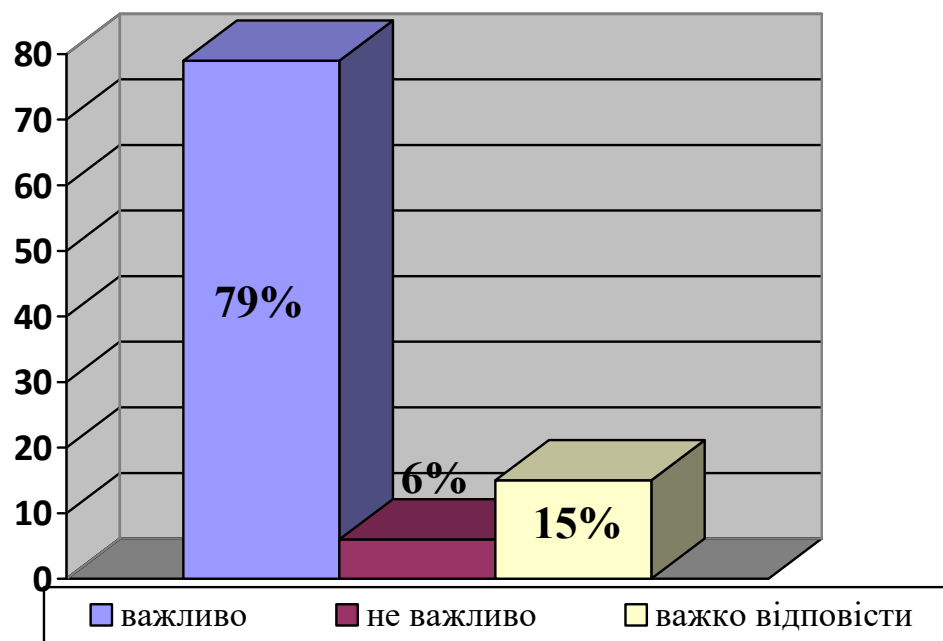

Рис. 2.1. Розподіл відповідей педагогічних працівників, опитаних про важливість успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу (%)

Наступне запитання анкети мало на меті з'ясувати чи задовільняє педагогів рівень адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчального процесу. Результати опитування засвідчили, що лише

48 % педагогів є задоволеними; близько 32 % зазначають, що категорично не задоволені; 20 % респондентів не змогли відповісти на запитання. Отже, лише половина педагогічних працівників повністю задоволена рівнем адаптації своїх учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчального процесу (рис. 2.2.).

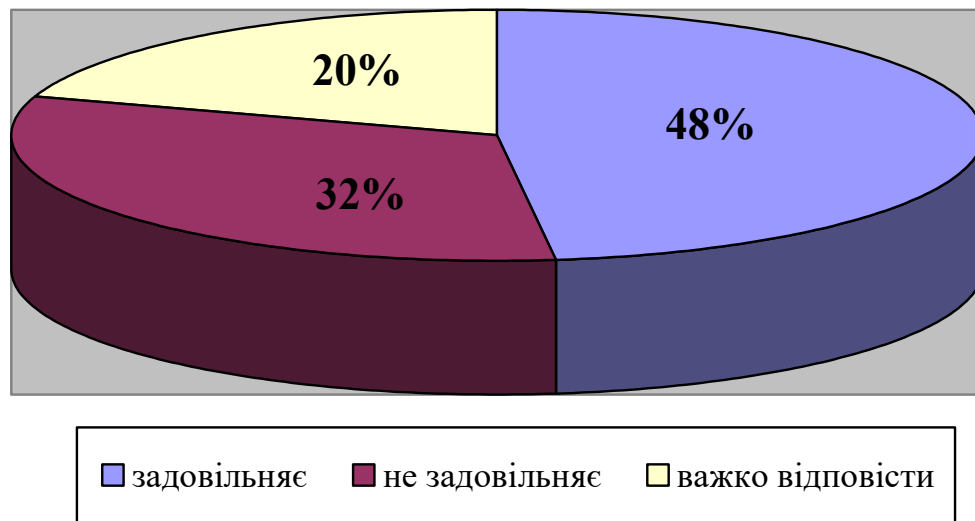

Рис. 2.2. Розподіл відповідей педагогічних працівників, опитаних щодо задоволеності рівнем адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчального процесу (%)

Цікаво було дізнатися, чи спрямовують педагогічні працівники свої зусилля на полегшення адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчального процесу. Відповіді респондентів розподілилися таким чином: 32 % педагогів спрямовують свої зусилля; 33 % – не спрямовують; 35% опитаних педагогів не змогли надати однозначної відповіді. Отже, лише 1/3 педагогічних працівників дійсно спрямовують свої зусилля на полегшення процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання у закладах освіти.

На запитання анкети «Ви відчуваєте брак необхідних професійних знань, умінь та навичок щодо сприяння процесу адаптації Ваших учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання?», 77 % педагогічних

працівників відповіли ствердно. Лише 11 % педагогів зазначили, що не відчують необхідність у таких знаннях. Не змогли дати відповідь на запитання – 12 % опитаних (рис. 2.3.).

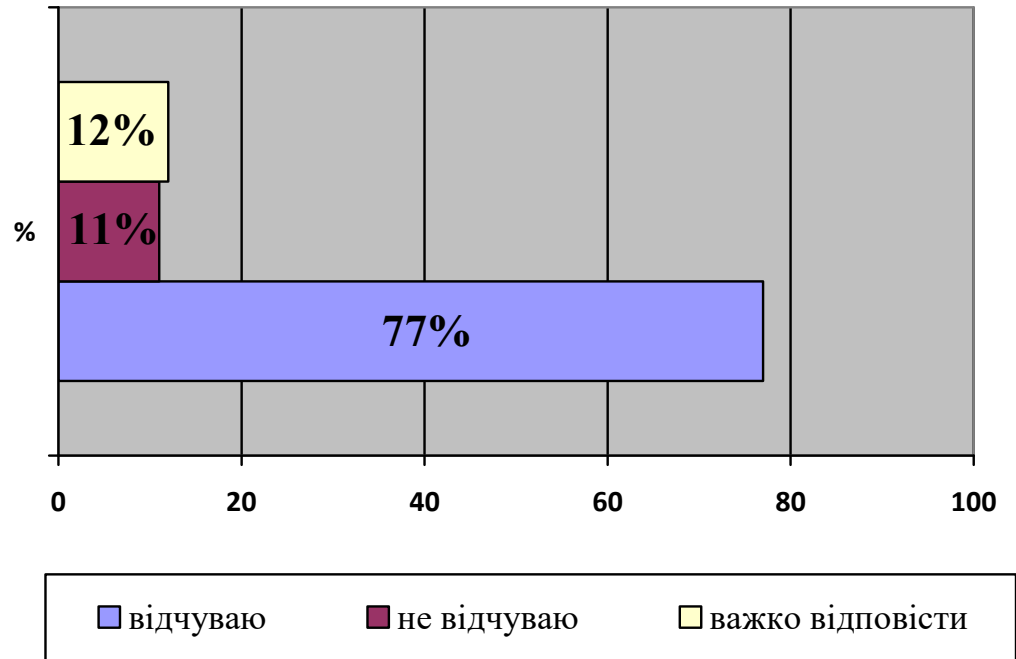

Рис. 2.3. Розподіл відповідей педагогічних працівників, опитаних щодо браку у них необхідних професійних знань, умінь та навичок, які сприяють процесу адаптації учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання (%)

Отже, близько 80% опитаних педагогічних працівників відчують брак необхідних професійних знань, умінь та навичок щодо сприяння процесу такої адаптації, що ще раз підтверджує актуальність кваліфікаційної роботи магістра.

Щодо визначення педагогічними працівниками чинників, які найбільш ефективно впливають на процес адаптації учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання, то відповіді респондентів розподілилися таким чином: найбільш ефективними визнали соціальні чинники (освітній простір, клімат у класі, професіоналізм педагогічного колективу) 55 % педагогів; індивідуальні чинники (характер, тип темпераменту, мотивація, стресостійкість) вважають 36 % опитаних; біологічні чинники (стан здоров'я,

витривалість) – лише 9% вчителів. Отже, майже 90 % педагогічних працівників наголошують на високій ефективності соціальних та індивідуальних чинниках процесу адаптації учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання.

Цікаво було дізнатися, який відсоток педагогічних працівників погоджується із твердженням, що створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу. Відповіді респондентів розподілилися наступним чином: 62 % фахівців погоджуються з таким твердженням; 31 % опитаних не погоджуються; 7 % – не змогли однозначно дати відповідь на поставлене запитання (рис. 2.4.).

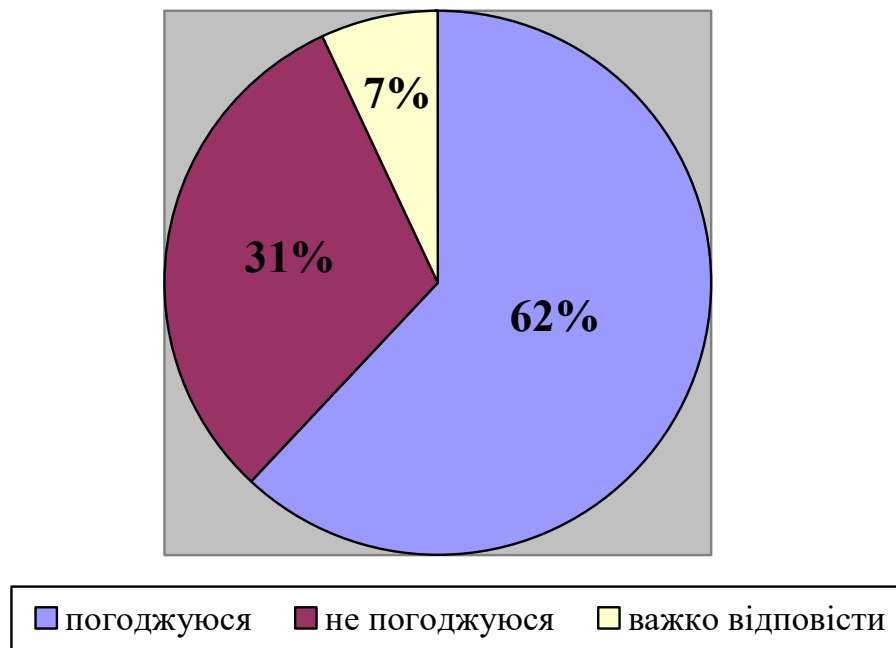

Рис. 2.4. Розподіл відповідей педагогічних працівників, опитаних щодо важливості створення єдиного освітнього простору та тісної взаємодії учня, сім'ї та закладу освіти, що сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу (%)

Отже, майже 2/3 респондентів наголошують на важливості тісної, активної, системної та неперервної взаємодії внутрішньо переміщеної особи, її

сім'ї та навчального закладу, що сприятиме успішній адаптації до навчання. Створення комфортного, толерантного та відкритого освітнього простору має бути пріоритетним завданням навчального закладу.

Таким чином, результати анкетування педагогічних працівників засвідчують, що:

– на сьогодні адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу є важливою проблемою для закладів освіти;

– значний відсоток опитаних педагогічних працівників відчувають брак необхідних професійних знань, умінь та навичок щодо сприяння процесу адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання;

– створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Для дослідження думки учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, щодо бачення сучасного стану проблеми адаптації до навчання, нами було розроблено відповідну анкету. В опитуванні брали участь лише учнів, що здобувають базову та профільну середню освіту. Обрана категорія учнів пояснюється тим, що багато сучасних науковців та педагогів акцентують увагу на тому, що учні саме такої вікової групи найбільш відчувають проблеми адаптації до навчального процесу та потребують відповідної допомоги.

Так, опитування 38 учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, свідчить про те, що майже 75 % вважають адаптацію внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу досить важливою проблемою для закладів освіти. Лише 6 % респондентів вважають не важливою; 19 % – важко відповісти.

Наступне запитання анкети мало на меті дізнатися чи мають учні розуміння сутності поняття «адаптація до навчального процесу». Так, 85 % опитаних відзначили, що розуміють зазначене поняття; 6 % респондентів не розуміють дане визначення; 9 % – важко відповісти (рис. 2.5.).

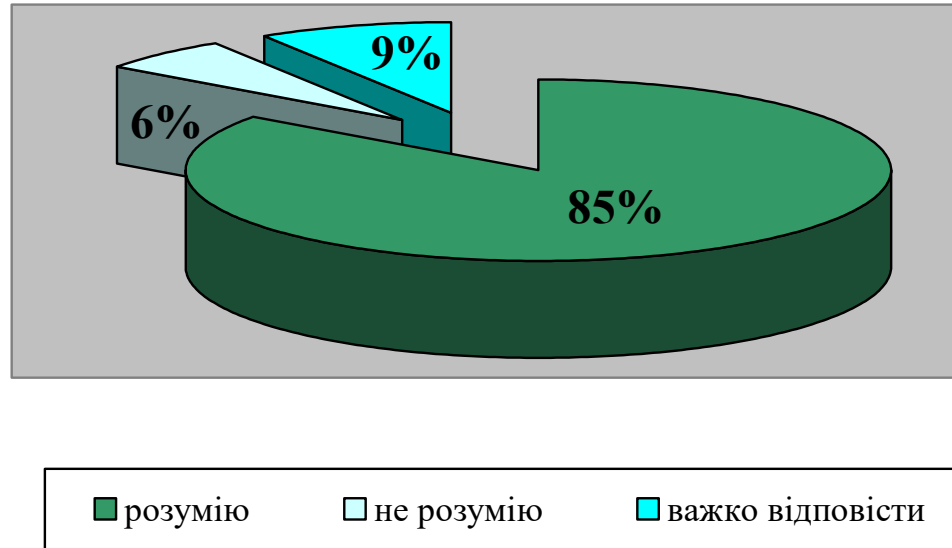

Рис. 2.5. Розподіл відповідей учнів, опитаних про розуміння ними сутності поняття «адаптація до навчального процесу» (%)

Цікаво було дізнатися чи відчувають учні, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, певні труднощі в адаптації до навчального процесу у новому закладі освіти. Аналіз результатів опитування свідчить, що 82 % респондентів відчувають, 8 % учнів не відчувають, 10 % – важко відповісти (рис. 2.6.).

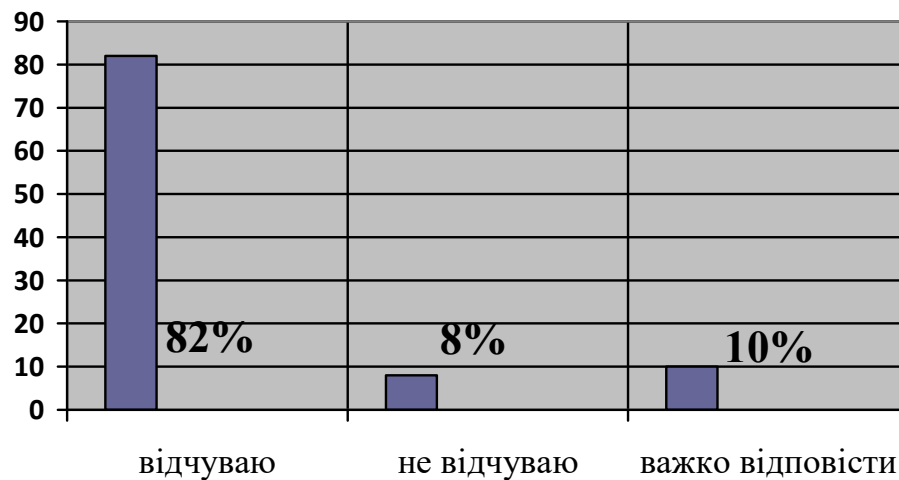

Рис. 2.6. Розподіл відповідей учнів, опитаних про труднощі в адаптації до навчального процесу» (%)

Отже, значна частина учнів, що взяли участь у анкетуванні, відчують труднощі адаптації до навчального процесу у новому закладі освіти.

Що стосується думки учнів стосовно залежності успішної адаптації до навчального процесу від комфортного клімату в класі у навчальному закладі в цілому, то варто зазначити, що близько 75 % респондентів зауважують про таку залежність; 8 % опитаних заперечують це; 17 % – важко відповісти.

Наступне запитання анкети мало на меті визначити чи задоволені учні підтримкою та толерантністю з боку педагогічного колективу. Так, лише половина опитаних (56 %) задоволені такою підтримкою; 24 % учнів не задоволені; 20 % респондентів не змогли надати однозначної відповіді.

Відповіді учнів на запитання анкети «Чию допомогу в процесі адаптації до навчання Ви найбільш потребуєте?» розподілилися наступним чином: 42 % респондентів потребує допомоги класного керівника; 42 % опитаних потребує допомоги психолога; 10 % потребує допомоги сім'ї; 6 % – важко відповісти (рис. 2.7.).

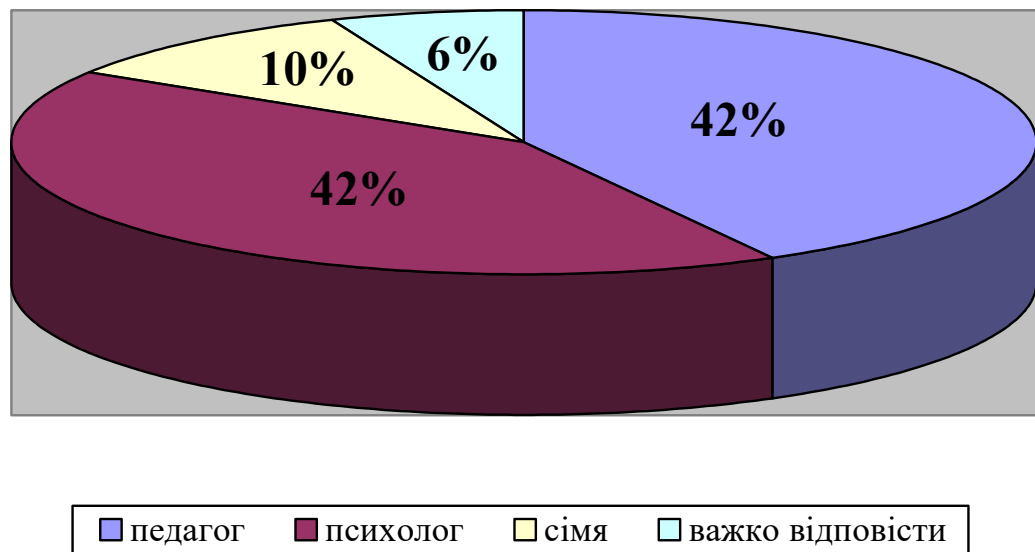

Рис. 2.7. Розподіл відповідей учнів, опитаних щодо потреби у допомозі у адаптації до навчального процесу» (%)

Отже, близько 84 % опитаних учнів при адаптації до навчального процесу у закладі освіти потребує допомогу педагогічних працівників та шкільних психологів.

Цікаво було дізнатися, який відсоток опитаних учнів погоджується із твердженням, що створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу. Відповіді респондентів розподілилися наступним чином: 63 % учнів погоджуються з таким твердженням; 27 % опитаних не погоджуються; 10 % – не змогли однозначно дати відповідь на поставлене запитання.

Отже, майже 2/3 учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, переконані, що тісна, активна, системна та неперервна взаємодія їх, сім'ї та навчального закладу сприятиме успішній адаптації до навчального процесу.

Таким чином, результати анкетування учнів засвідчують, що:

- адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу є актуальною проблемою для закладів освіти, яка потребує пошуку методів та шляхів її ефективного вирішення;

- значний відсоток опитаних учнів відчувають певні труднощі у процесі адаптації до навчання у нових навчальних закладах;

- створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

В цілому, результати аналізу сучасного стану адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу засвідчив про важливість та доцільність розробки досліджуваної теми. Опитування 25 педагогів закладів загальної середньої освіти засвідчило, що майже 79 % респондентів погоджуються щодо важливості сприяння такої адаптації у закладах освіти; водночас лише близько 1/3 % фахівців спрямовують свої зусилля до здійснення такої діяльності з учнями.

Анкетування 38 учнів закладів загальної середньої освіти, що мають статус внутрішньо переміщеної особи свідчить про те, що майже 82 % опитаних відчувають труднощі в процесі адаптації до нових освітніх умов та потребують відповідної фахової підтримки педагогів, шкільних психологів, соціальних працівників, тощо.

2.2. Методичні рекомендації щодо вдосконалення адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу

У зв'язку із російським повномасштабним вторгненням в Україну проблема допомоги внутрішньо переміщеним особам, у тому числі у адаптації до навчального процесу, вийшла на новий рівень. Наявні наукові дослідження стосовно актуальних проблем переселенців свідчать про брак системних методів та технологій навчання таких учнів та студентів. Закладам освіти бракує педагогічного досвіду, практичних знань, умінь і навичок щодо активної та успішної інтеграції зазначеної категорії населення. Тому особливої актуальності набуває комплексний підхід до допомоги внутрішньо переміщеним особам для пришвидшення їх адаптації на новому місці життя до навчального процесу

На основі ґрунтовного та системного аналізу наукових праць щодо дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу, нами розроблено модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб (рис. 2.8.).

О. Литвиненко адаптаційний потенціал розглядає «інтегральне утворення, що являє собою складну систему психологічних, соціально-психологічних і психічних властивостей та якостей, що актуалізуються особистістю для створення та реалізації нових програм поведінки в змінених умовах життєдіяльності» [18].

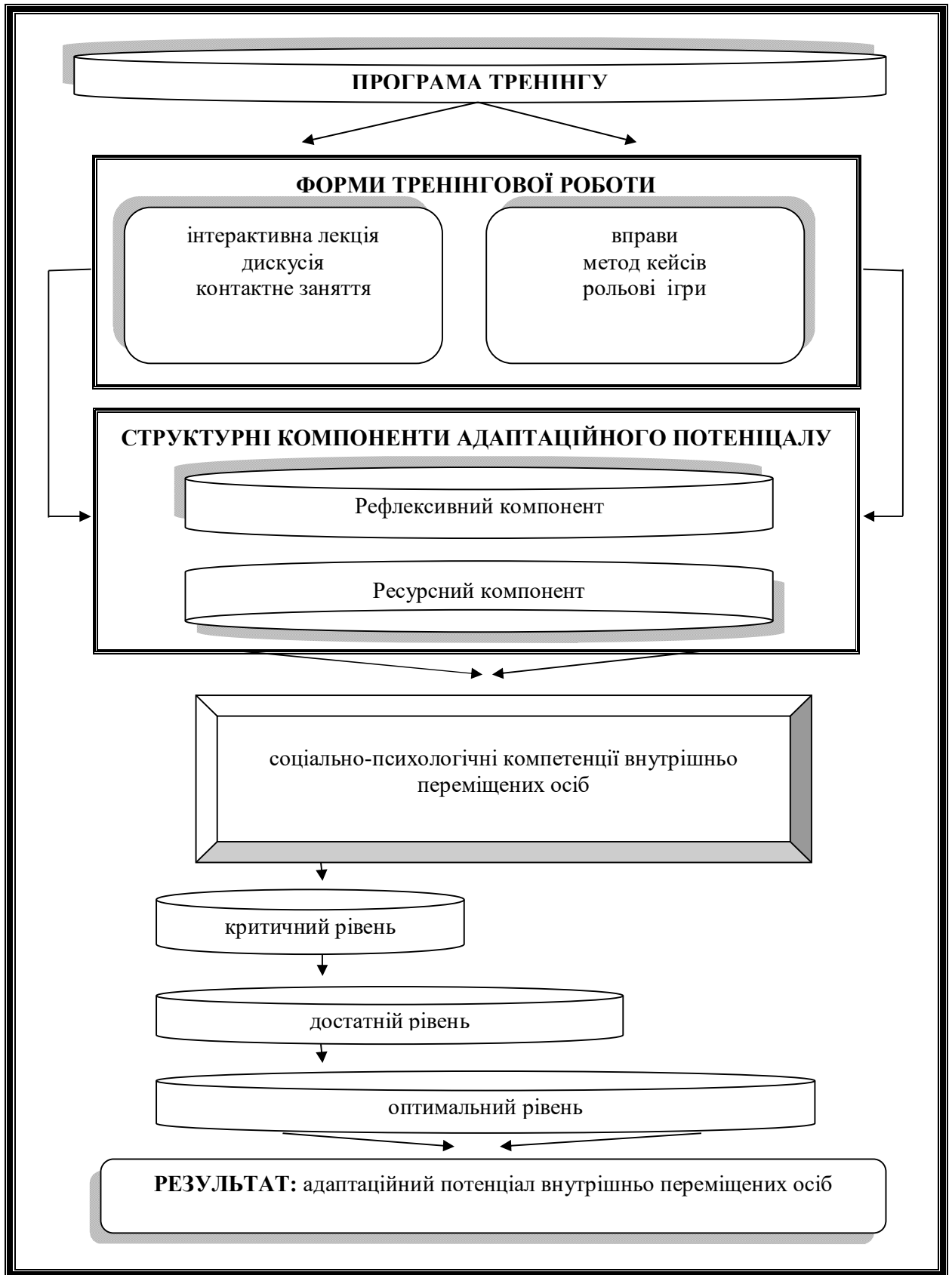

Рис. 2.8. Модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб

В. Кобильченко під адаптаційним потенціалом особистості розуміє «сукупність якісно своєрідних індивідуально-психологічних властивостей, набір яких неоднаковий у різних дослідженнях» [15].

Під адаптаційним потенціалом внутрішньо переміщених осіб ми розуміємо інтегральну властивість особистості, ядром якої виступають мотиви, особистісні якості, ціннісні установки та переконання щодо активної, системної та безперервної адаптації у новий освітній простір.

Розроблена нами модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, що ґрунтується на основі тренінгу містить такі структурні блоки, як форми тренінгової роботи, структурні компоненти адаптаційного потенціалу, соціально-психологічні компетенції та рівні адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб.

Тренінгова взаємодія найбільш оптимально та ефективно впливає на процес підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, та сприяє успішній адаптації до нових навчальних умов у різноманітних закладах освіти.

Тренінгова робота зі школярами та студентами ґрунтується на таких різноманітних формах міжособистісної взаємодії:

- інтерактивні лекції;
- групові дискусії;
- контактні заняття;
- вправи;
- рольові ігри;
- метод кейсів.

1. В процесі інтерактивної лекції відбувається обговорення актуальних проблем внутрішньо переміщеної особи з класом, групою, педагогом. Активне застосування методу експертного консультування під час проведення такої лекції дозволяє отримати необхідну інформацію безпосередньо від

практикуючих психологів, соціальних працівників в он-лайн-режимі, що є дуже доступним та зручним.

2. Групові дискусії дозволяють налагодити тісний контакт внутрішньо переміщеної особи та класу чи студентської групи. В процесі дискутування під наглядом модератора обговорюються проблеми та труднощі, які відчуває особа та здійснюється груповий пошук оптимальних методів та шляхів їх вирішення. Відбувається встановлення та налагодження тісних соціальних взаємозв'язків та взаємовідносин у групі.

К. Педько пропонує такі теми групових дискусій, що сприяють налагодженню комфортного мікроклімату у класі чи студентській групі, як групова дискусія «Доброта оточуючого світу», групова дискусія «Роль удачі та випадковості в житті людини» [23].

Групова дискусія «Доброта оточуючого світу» передбачає, що кожний учасник групи має розповісти про конкретний випадок з особистого життя, коли несподівано стосовно нього було виявлено толерантне ставлення з боку оточуючих. Слід з'ясувати, які відчуття та переживання відчула людина у цей момент. Мета такої дискусії – допомогти внутрішньо переміщеним особам відчути підтримку та толерантність у новому соціальному середовищі.

В процесі групової дискусії «Роль удачі та випадковості в житті людини» учасники мають пригадати та розповісти про випадки з власного життя, коли їм пощастило у тих чи інших ситуаціях. Акцентуацію слід робити на позитивних емоціях та враженнях, які переживали особи. Озвучення власного ставлення до важливості удачі в житті кожної людини свідчить про наявний адаптаційний потенціал, позитивне мислення та налаштованість на активну інтеграцію. Мета описаної групової дискусії – акцентуація та спрямованість внутрішньо переміщених осіб на переконаності щодо позитивної ролі удачі та несподіваності у будь яких життєвих ситуаціях та подіях.

3. Контактне заняття полягає у активній, інтеракційній взаємодії педагога та учасників освітнього процесу (учнів, студентів) за допомогою поєднання

різних видів навчальних занять та інформаційно-комунікаційних технологій. Таке заняття активно сприяє систематичному моніторингу рівня адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщеної особи та успішності її адаптації до нового освітнього середовища.

4. Вправи передбачають свідоме виконання розумових та практичних умінь та навичок учасниками освітнього процесу з метою формування та закріплення необхідних знань щодо методів та методик успішної адаптації до навчання. Завдяки вправам у класі або студентській групі формується позитивний психологічний клімат, толерантне ставлення,

з метою налагодження комфортного освітнього середовища, налагодження тісних міжособистісних зв'язків та відносин у групі (класі студентській групі), К. Педько пропонує застосовувати такі вправи під час навчального процесу, як опитування, вправа «Мої межі», вправа «Я тебе розумію», вправа «Цікава історія» [23].

Опитування активно застосовується у групі, де учасники знайомі між собою певний проміжок часу. Модератор пропонує учням анонімно написати про власне відношення та ставлення до кожного члена спільноти без винятку. Це дозволяє здійснити системний аналіз рівня налагодженості соціальних контактів у групі. Кожен учасник дізнається про стан сприйняття його оточуючими, що дозволяє здійснити йому самоаналіз власної поведінки. Описана вправа дає можливість модератору групи визначити стан та соціальну позицію внутрішньо переміщеної особи у групі та при потребі скоректувати. Налагодження контактності в учнівській спільноті сприяє розвитку адаптивності до навчального процесу.

Вправа «Мої межі». Учасники мають уявити та змодельовати ситуацію, коли сторонні особи намагаються порушити їх особисті кордони (нав'язування спілкування, надання непроханих порад, висловлювання власної думки у грубій та зневажливій формі, тощо). Відбувається обговорення варіантів ефективного та мало травматичного виходу з такого деструктивного контакту. Мета описаної вправи – розвинути і закріпити уміння та навички соціальної

автономності у процесі спілкування та інтеракції. Внутрішньо переміщені особи набувають навички окреслення власних комфортних внутрішніх кордонів, які сприяють підвищенню адаптаційного потенціалу.

Вправа «Я тебе розумію» передбачає поділ групи на пари. Кожен з учасників по черзі висловлює почуття, переживання, психологічний стан та бажання свого партнера. Подальше обговорення виявляє, наскільки влучно учні описали емоційний стан один одного. Вказана вправа спрямована на виявлення емпатії та рефлексії учасників групи. Взаємоповага, взаємодопомога, толерантне відношення, співчуття та співпереживання кожним учнем чи студентом позитивно впливає на успішність адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Вправа «Цікава історія». Учасники вправи мають написати будь яке рандомне слово на аркуші паперу. Після цього усі аркуші поміщаються у скриньку та перемішуються. Групу слід поділити на команди, що складаються з чотирьох осіб. Модератор виймає по черзі аркуш та пропонує командам розповісти вигадану історію із використанням зазначених слів. Після нетривалого обговорення, кожна команда пропонує власну історію. Описана вправа дозволяє визначеність рівня комфортності кожного учасника групи та готовність сприймати іншу точку зору. Мета вправи – набуття внутрішньо переміщеними особами навичок сприймання та розуміння опонентів. Саме адекватне сприйняття нової інформації та нового соціального середовища позитивно впливає на адаптаційний процес навчання.

5. Використання рольових ігор у навчальному процесі дозволяє здійснити імітацію реальних життєвих ситуацій, відповідно до яких учні та студенти виконують професійні ролі педагогів, практичних психологів та соціальних працівників, що сприяють ефективній адаптації внутрішньо переміщених осіб до процесу навчання. В результаті внутрішньо переміщені особи набувають необхідні уміння та навички успішної та активної інтеграції у нове соціальне середовище.

На думку К. Педько, саме такі рольові ігри, як «Вирішення конфліктів» та «Досягти миру» є результативними, ефективними, дієвими при роботі з учнівською чи студентською групою, членами якої є внутрішньо переміщені особи [23].

В процесі рольової гри «вирішення конфліктів» учасникам пропонують розбитися на команди, що складаються з трьох осіб. Протягом нетривалого проміжку часу (до 5хвилин) кожна команда моделює ситуацію з двох конфлікуючих сторін та медіатора (побутовий конфлікт, сварка подружжя, конфлікт батьків та дітей, тощо). В подальшому колективному обговоренні учасники визначають вид конфлікту, стратегії поведінки, шляхи його ефективного вирішення. Мета вправи – набуття внутрішньо переміщеними особами навичок вирішення конфліктних ситуацій, обрання правильних стратегій поведінки, розуміння природи та сутності конфлікту.

Рольова гра «Досягти миру» навчає внутрішньо переміщених осіб способів досягнення компромісів у міжособистісних конфліктах. Для цього модератор пропонує сюжет певної конфліктної ситуації та перелік її активних учасників. Шляхи вирішення запропонованої ситуації – досягнення компромісу. В процесі подальшого колективного обговорення підіймаються питання пошуку оптимальних шляхів вирішення проблеми, зокрема компромісу. Учасники гри діляться власними емоціями, відчуттями та окреслюють особисту позицію щодо суперечки. Мета вправи – розвивати орієнтацію внутрішньо переміщених осіб на досягнення компромісу у наявних конфліктних ситуаціях. Конструктивне ставлення до конфліктних ситуацій та обрання ефективних стратегій їх вирішення, позитивно впливають на формування адаптаційного потенціалу особистості.

6. Метод кейсів передбачає здійснення процесу навчання учнівської чи студентської групи на прикладі аналізу конкретної життєвої ситуації. Формується певний кейс, що містить перелік завдань, які необхідно виконати у визначені терміни. Особливість застосування даного методу полягає в тому, що

учні та студенти в процесі он-лайн спілкування з практичними психологами, досвідченими педагогічними працівниками, розробляють програму дій з вирішення конкретних життєвих ситуацій, у яких перебувають внутрішньо переміщені особи.

Варто зазначити, що запропоновані форми тренінгової роботи можуть бути використані також відповідними працівниками соціально-психологічних служб при психокорекції станів внутрішньо переміщених осіб. Наведені рекомендації можуть бути самостійно розширені педагогічними працівниками, практичними психологами та іншими фахівцями.

Модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб також містить структурні компоненти, які включають рефлексивний та ресурсний (рис. 2.9.).

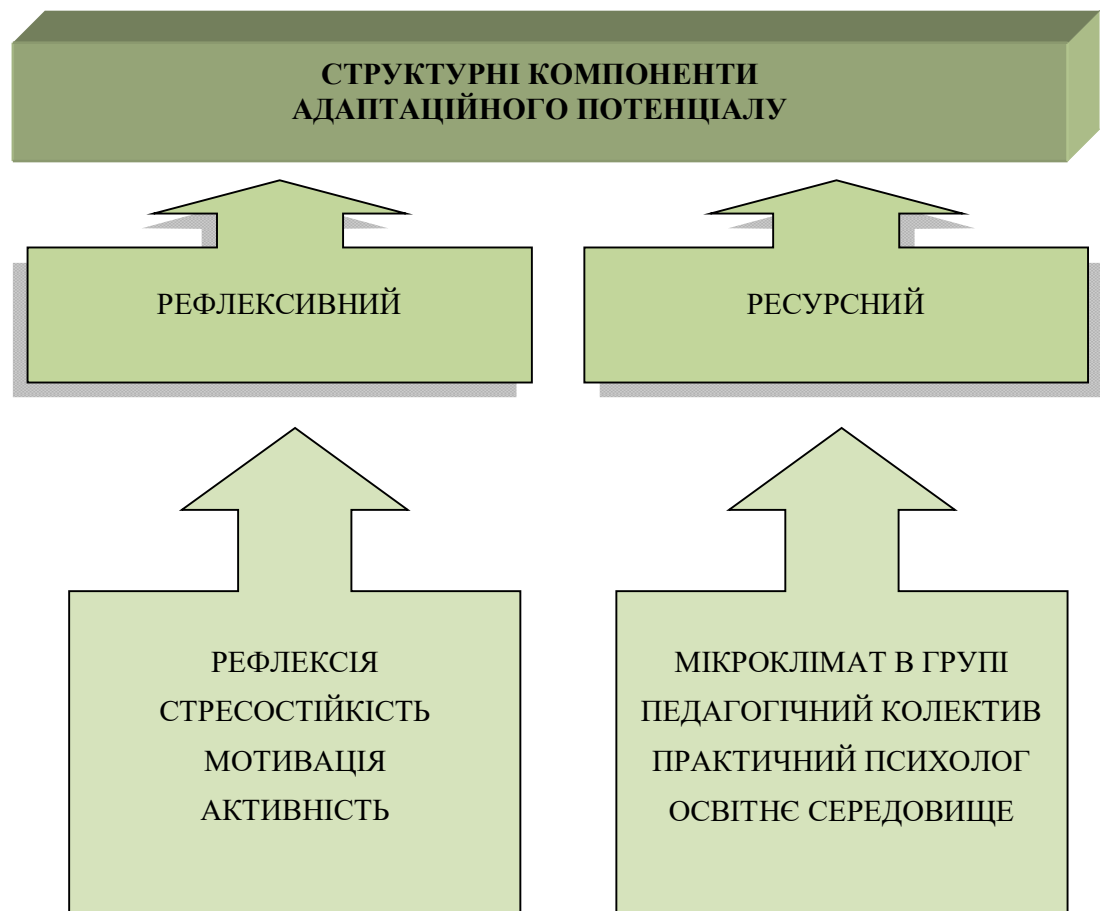

Рис. 2.9. Структурні компоненти адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб

Рефлексивний компонент адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб сприяє формування готовності особистості щодо активної, системної та неперервної інтеграції у нове соціальне середовище, у тому числі освітнє. Основними його складовими є здатність внутрішньо переміщеної особи до рефлексії, високий рівень стресостійкості, мотивація до навчання, якісна інтеграція у новий освітній простір, соціальна активність та налаштованість на налагодження тісних міжособистісних відносин та взаємозв'язків.

Рефлексивний компонент адаптаційного потенціалу акцентує увагу на внутрішніх особистісних ресурсах та забезпечує готовність до процесу адаптації. Високий рівень стресостійкості та мотивації до навчання сприяє успішній адаптації до навчального процесу. Тож робота педагога та практичного психолога повинна включати методики щодо активізації та посилення внутрішніх ресурсів зазначеної категорії населення.

Ресурсний компонент адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб характеризується соціальними умовами, у яких перебуває особа. Це мікроклімат у групі, професійність педагогічного колективу, активна робота практичного психолога закладу освіти, налагодження комфортного освітнього середовища. Формування умов ресурсного компоненту адаптаційного потенціалу залежить від діяльності закладу освіти, де навчається внутрішньо переміщена особа. Комфортне освітнє середовище сприяє подоланню стану дери́вації чи фрустрації учня. Високий рівень професіоналізму педагогічного колективу та практичного психолога, застосування ними відповідних методик, методів та технологій роботи сприяє підвищенню адаптаційного потенціалу та інтеграції у нові соціальні умови. Поведінковий репертуар та паттерни поведінки учнівської чи студентської групи напряму залежать від координаційних дій педагогів та дирекції закладу освіти. Заклади освіти, у яких створено відкрите, без бар'єрне, комфортне освітнє середовище, налагоджено тісний, багатосторонній взаємозв'язок між усіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками, педагогічним колективом, практичним психологом,

дирекцією та адміністрацією) виступають активними суб'єктами адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

Соціально-психологічні компетенції внутрішньо переміщених осіб характеризуються:

- підвищеним рівнем стресостійкості;
- зниженням ситуативної тривожності;
- розвитком рефлексивних процесів;
- засвоєнням методів та методик концентрації уваги;
- формуванням адекватної самооцінки;
- оптимізацією поведінкових стратегій;
- набуттям навичок тайм менеджменту та планування;
- формуванням умінь та навичок самоконтролю;
- підвищенням соціальної активності;
- засвоєнням методів безконфліктного спілкування;
- набуттям навичок активного слухання;
- розвитком інтеракційних умінь та навичок;
- зниженням рівня дери́вації та фрустрації.

В цілому, рівень адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб залежить від формування соціально-психологічної компетенції учня. Чим вищий рівень такої компетенції, тим успішніша адаптація до навчального процесу.

Адаптаційний потенціал внутрішньо переміщених осіб включає оптимальний (високий), достатній (середній), критичний (низький) рівні сформованості (рис. 2.10.).

Чим вищий рівень адаптаційного потенціалу, тим успішніший процес адаптації учня чи студента до нового освітнього середовища. Усі тренінгові програми, які використовуються педагогами, практичними психологами у психолого-педагогічній роботі з класом чи учнівською групою, спрямовані на досягнення оптимального рівня адаптаційного потенціалу особистості.

Рис. 2.10. Рівні адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб

Оптимальний рівень адаптаційного потенціалу, найбільш позитивний та очікуваний, характеризується:

- позитивною мотивацією до навчання;
- адекватним сприйняттям педагогічних вимог та завдань;
- глибоким, системним сприйняттям навчального матеріалу;
- активним опануванням новою інформацією;
- вирішенням складних педагогічних завдань;
- старанністю та уважністю під час навчальних занять;
- виконанням вказівок педагогів та практичного психолога;
- виконанням покладених обов’язків без педагогічного контролю;
- активністю самостійної роботи;
- налагодженням тісних міжособистісних взаємозв’язків;
- само зайнятістю та соціальною активністю.

Достатній рівень адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб є необхідним для успішної, але більш тривалої адаптації до навчального процесу та характеризується:

- посередньою мотивацією до навчання;

- розумінням деяких аспектів навчального матеріалу;
- засвоєнням основного змісту освітніх програм;
- вирішенням типових педагогічних завдань;
- налагодженням тісних міжособистісних зв'язків з окремими членами;
- включенням у навчальні заняття;
- виконанням вказівок переважно лише педагога та деколи психолога;
- виконанням покладених обов'язків під педагогічним контролем;
- низькою активністю самостійної роботи;
- посередньою соціальною активністю;
- відсутністю само зайнятості у вільний від навчання час.

Критичний рівень адаптаційного потенціалу особистості свідчить про низьку адаптивність особистості. та потребує відповідної психолого-педагогічної корекції з боку педагогічного колективу та практичного психолога закладу освіти. Він характеризується:

- відсутністю системної мотивації до навчання;
- не сприйняттям деяких педагогічних вимог та завдань;
- сприйняттям окремих тем навчального матеріалу;
- труднощами в опануванні нової інформації;
- труднощами у вирішенні елементарних педагогічних завдань;
- неухважністю під час навчальних занять;
- виконанням лише деяких вказівок педагогів та практичного психолога;
- виконанням деяких покладених обов'язків під педагогічним контролем;
- фрагментарністю самостійної роботи;
- відсутністю тісних міжособистісних взаємозв'язків у групі;
- низьким рівнем соціальної активності;
- відсутністю самозайнятості у вільний від навчання час;
- низькою стресостійкістю;
- повільною інтеграцією у нове соціальне середовище.

Отже, оптимальний рівень адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб свідчить про високу адаптованість особистості та забезпечує успішну адаптацію до нового освітнього середовища.

Результати аналіз теоретичних напрацювань щодо окресленої проблеми дали можливість рекомендувати різноманітні програми тренінгової роботи українських науковців, які на нашу думку, найбільш ефективно сприяють формуванню адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб.

До таких програм нами віднесено тренінги під авторством Л. Штомпель [34], К. Андросович [1], Н. Кулеши [17], К. Демиди [8].

Розроблена Л. Штомпель тренінгова програма «Оптимізація адаптивної поведінки» містить 10 послідовних занять.

Основною метою є оптимізація потенціалу щодо адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у новому закладі освіти.

Тренінгова програма ґрунтується на принципах гуманістичного та когнітивно-поведінкового підходів.

До основних завдань тренінгу віднесено:

- формування соціально-психологічної компетенції;
- підвищення рівня стресостійкості;
- зниження рівня ситуативної тривожності;
- набуття навичок самоконтролю;
- становлення адекватної самооцінки;
- досягнення оптимального рівня адаптаційного потенціалу;
- покращення навичок тайм менеджменту;
- корекція деструктивної поведінки;
- подолання стану депривації та фрустрації;
- засвоєння методів та методик концентрації уваги.

Авторка пропонує використовувати такі вправи як найбільш ефективні форми тренінгової роботи: «Імена та прикметники», «Визначення правил роботи в групі», «Очікування», «Ресурсні образи», «Посмішка по колу»,

«Наведені образи», «Асоціація», «Рефлексія», «Як проявляється стрес», «Порівняй», «Крок –раз», «Колективне інтерв'ю», «Кнопка», «Австралійський дощ», «Намалюй страх», «Мої ресурси», «Побажання», «П'ять добрих слів», «Правильно планууй», «Повітряна куля». тощо.

Програма тренінгу у авторстві Л. Штомпель міститься у додатку В. кваліфікаційної роботи.

Розроблена К. Андросович тренінгова програма має назву «Адаптаційний тренінг». Головна мета – підвищення рівня психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до умов нового освітнього середовища; формування компетентності в спілкуванні та взаємодії в учнівській спільноті.

Авторка у процесі роботі тренінгової групи пропонує використовувати низку таких специфічних принципів:

- активності;
- дослідницької позиції;
- усвідомлення та об'єктивності;
- партнерського спілкування.

До основних завдань тренінгу віднесено:

- формування навичок командної роботи;
- пізнання внутрішніх ресурсів;
- набуття навичок конструктивного спілкування та інтеракції;
- неупереджене сприйняття інших учасників спільноти;
- формування умінь конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;
- розвиток навичок рефлексії та емпатії;
- активізація мотивації до навчальної діяльності;
- усвідомлення труднощів у процесі адаптації;
- набуття навичок конструктивної взаємодії з членами нової спільноти.

Під час проведення тренінгу рекомендовано використовувати такі методи навчання: інформаційне сповіщення, метод опитування, моделювання

конфліктних ситуацій, групове обговорення вправ, рольові ігри, інтеракційні лекції, метод мозкового штурму, метод кейс стаді, тощо

Авторка пропонує використовувати такі найбільш дієві форми тренінгової роботи як вправи: «Хто я», «Сенс мого життя», «Я та особистісні зміни», «Самоповага власного Я», «Мої життєві цілі», «Мое професійне майбутнє», «Мій успіх», «Мої права», «Закріплення успіху», тощо.

Програма тренінгу у авторстві К. Андросович міститься у додатку Г. кваліфікаційної роботи.

Розроблена Н. Кулешою тренінгові програма називається «Покращення психологічної адаптації студентів до умов навчання».

Головна мета програми – оптимізація адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб до умов навчання у новому закладі освіти.

Програма ґрунтується на наступних принципах: єдності та послідовності, системності психологічного впливу, актуальності, активності, систематичності, комплексності.

Серед основних завдань тренінгової програми є:

- зниження рівня тривожності;
- підвищення рівня стресостійкості;
- формування навичок саморегуляції та самоконтролю;
- розвиток рефлексії та емпатії;
- формування адекватної самооцінки;
- позитивне самоусвідомлення власного «Я»;
- формування мотивації до досягнення успіху;
- набуття оптимальних моделей поведінки в різних ситуаціях;
- формування навиків конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Авторка пропонує використовувати такі дієві форми тренінгової роботи, як вправи: «Інтерв'ю», «Мої очікування», «Знайди собі пару», «Оголошення в газету», «Що я отримую і що я втрачаю», «Моя сім'я», «Історія мого життя», «Список важких переживань дитинства», «Політ білої птахи», «Нова історія

мого життя», «Як стати своїм», «Мій емоційний світ», «Швидке перевтілення», «Наші страхи», «Я і мій світ навколо», «Похваліть самого себе», «Володар інформації», «Зерно істини», «Складна ситуація», «Активізуй увагу», «Що важливо, що необхідно?», «Мої переваги та недоліки», «Створи собі ситуацію успіху», «Пропоную допомогу», «Склади програму заохочення для іншого», «Дипломатичний прийом», «Розбиті квадрати», «Годинник», «Рівновага», «Сипучий пісок», «Без маски», тощо.

Програма тренінгу у авторстві Н. Кулеши міститься у додатку Д. кваліфікаційної роботи.

Розроблена К. Демидою тренінгова програма має назву «Від впевненості до гармонії». Її визначальна мета – сприяння адаптації внутрішньо переміщених осіб до чинників нового соціального-психологічного середовища. Результатом виступає формування навичок ефективної міжособистісної взаємодії, налагодження міжособистісних стосунків, підвищення рівня адекватної самооцінки.

В основу програми покладено наступні принципи: системності, компетентності, гуманізації, мотивації, ситуативності, рефлексивності, етичності, активності.

До основних завдань тренінгу віднесено:

- підвищення рівня самоаналізу;
- становлення адекватної самооцінки;
- розвиток рефлексивних навичок та емпатії;
- формування позитивного ставлення до власного потенціалу;
- актуалізація життєвих планів;
- самореалізація в різноманітних сферах соціального життя;
- набуття навичок конструктивної взаємодії;
- пошук оптимальних стратегій поведінки в новому середовищі
- усвідомлення й набуття моральних якостей, етичних принципів та життєвих цінностей.

Авторка в процесі проведення тренінгової роботи пропонує використовувати такі вправи: «Особиста картка», «Правила роботи групи», «Очікування», «Мої сильні та слабкі сторони», « Це чудово!», « Психологічна кухня гарної самооцінки», «Цінності мого життя», тощо.

Програма тренінгу у авторстві К. Демиди міститься у додатку Е. кваліфікаційної роботи.

Отже, оптимальний рівень адаптаційного потенціалу особистості є визначальним фактором успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу. Розроблена нами модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, яка містить такі структурні блоки, як форми тренінгової роботи, структурні компоненти адаптаційного потенціалу, сприяє підвищенню рівня адаптивності зазначеної категорії населення.

На думку українських науковців, тренінгова взаємодія учнів, студентської групи, педагога та практичного психолога закладу освіти найбільш результативно впливає на підвищення рівня адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, та сприяє їх успішній адаптації до навчального процесу у різноманітних закладах освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра здійснено теоретичний аналіз дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у педагогічній теорії; розкрито соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу; охарактеризовано законодавчі та нормативно-правові документи щодо захисту прав на освіту внутрішньо переміщених осіб; досліджено сучасний стан адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу; розроблено методичні рекомендації щодо вдосконалення адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу.

1. Результати аналізу теоретичних напрацювань дали можливість з'ясувати, що проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу не була предметом спеціального наукового дослідження. Ґрунтовний аналіз низки її системоутворюючих понять, таких як «внутрішньо переміщені особи», «адаптація», «адаптація до навчального процесу», засвідчив, що поняття «адаптація до навчального процесу» розглядається як сукупність педагогічних, соціальних, психологічних заходів, що спрямовуються на утворення комфортних умов для успішної інтеграції внутрішньо-переміщених осіб у новий освітній простір, налагодження нових соціальних зв'язків та відносин.

Під адаптацією внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу ми розуміємо складний, неперервний, активний процес входження та інтеграції особистості у нове освітнє середовища, що передбачає наявність відповідної мотивації, соціальної активності, налагодження тісних міжособистісних зв'язків та відносин, засвоєння вимог нового закладу освіти, набуття нової соціальної ролі, готовність до набуття нових знань, умінь та навичок.

Успішність процесу адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу найчастіше залежить від соціальних, психологічних та комунікативних чинників. До соціальних чинників відносять освітнє

середовище, до психологічних – індивідуальні особливості особистості, до комунікативних – комунікативний потенціал учасника освітнього процесу.

2. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу обумовлюються зовнішніми та внутрішніми чинниками нового соціального середовища, спрямованого створити належні комфортні умови навчального процесу. Аналіз наукової літератури, свідчить, що багато українських науковців виокремлює ряд чинників (соціальних, психологічних, педагогічних, біологічних, тощо), що мають успішний вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчання.

На нашу думку, чинники, що мають позитивний вплив на процес адаптації внутрішньо переміщених осіб, можна виокремити у дві групи: соціальні та індивідуальні. До соціальних чинників адаптації нами віднесено матеріальне становище сім'ї, у якій проживає внутрішньо переміщена особа, її соціально-психологічний клімат, комфортність нового освітнього середовища, професійний рівень та компетентність педагогічного колективу, сприятливий психологічний клімат класі чи групі, повага, толерантне ставлення, тісна, безбар'єрна, активна комунікація усіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, педагогічного колективу, психологів та соціальних педагогів, дирекції освітніх закладів). До індивідуальних чинників адаптації належать тип темпераменту та характер внутрішньо переміщених осіб, наявність мотивації до навчання, отримання нової інформації, рівень інтелектуального розвитку учня, здатність до рефлексії, адекватного самооцінювання власних можливостей, рівень стресостійкості та здатність до інтеграції у нове соціальне середовище.

3. Здійснено ґрунтовний аналіз міжнародних, українських законодавчих актів та нормативно-правових документів щодо захисту права на освіту внутрішньо переміщених осіб: «Керівні принципи з питань про переміщених осіб всередині країни» УВКБ ООН, Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015).

Варто зазначити, що документи і регламентують політику держави щодо створення комфортного освітнього середовища для громадян, незалежно від їх соціального статусу та зміни місця фактичного проживання, проте багато питань з проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу не втрачають своєї актуальності.

4. Результати аналізу сучасного стану адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу засвідчили про важливість та доцільність розробки досліджуваної теми. Зокрема, опитування 25 педагогів закладів загальної середньої освіти засвідчило, що майже 79 % респондентів погоджуються щодо важливості сприяння такої адаптації у закладах освіти; водночас лише близько 1/3 % фахівців спрямовують свої зусилля до здійснення такої діяльності з учнями. Анкетування 38 учнів ЗЗСО, що мають статус внутрішньо переміщеної особи свідчить про те, що майже 82 % опитаних відчувають труднощі в процесі адаптації до нових освітніх умов та потребують відповідної фахової підтримки педагогів, шкільних психологів, соціальних працівників, тощо.

5. На основі ґрунтовного та системного аналізу наукових праць щодо дослідження проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу, нами розроблено відповідну модель підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, що базується на основі тренінгу та містить такі структурні блоки, як форми тренінгової роботи, структурні компоненти адаптаційного потенціалу, соціально-психологічні компетенції та рівні адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб.

Під адаптаційним потенціалом внутрішньо переміщених осіб розуміємо інтегральну властивість особистості, ядром якої виступають мотиви, особистісні якості, ціннісні установки та переконання щодо активної, системної та безперервної адаптації у новий освітній простір.

Тренінгова взаємодія оптимально та ефективно впливає на процес підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб, та сприяє їх успішній адаптації до нових навчальних умов у різноманітних закладах освіти. Тренінгова робота має ґрунтуватися на таких формах міжособистісної взаємодії: інтерактивні лекції, групові дискусії, контактні заняття, вправи, рольові ігри, метод кейсів.

Нами рекомендовано різноманітні програми тренінгової роботи українських науковців, які на нашу думку, найбільш ефективно сприяють формуванню адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб. До таких програм нами віднесено тренінги під авторством Л. Штомпель, К. Андросович, Н. Кулеши, К. Демиди.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальшого наукового пошуку полягають у розробці авторської тренінгової програми підвищення адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К.А. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу: дис. ... канд. психол. наук. : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». Сєверодонецьк. 2015. 274 с.
2. Балабанова Л.М. Психологічні особливості рефлексії вимушених переселенців. URL: <http://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol22/6.pdf> (дата звернення: 05.02.2023).
3. Березовська Л.І. Психологічні особливості адаптації школярів до навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 4 (41). 2014. С. 162-167.
4. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ. 2016. 448 с
5. Волошин С.М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія»*. 2019. № 9, серпень. С. 73-76.
6. Головченко Д.І. Соціально-психологічні передумови реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в соціум. Матеріали 4-ї наукової конференції «Актуальні проблеми психології малих груп». (Київ. 2017). URL: <http://gorn.kiev.ua/group/stattia03.html> (дата звернення: 05.02.2023)
7. Гуменюк Л.Й., Бреус А.О. Соціально-психологічна адаптація вимушених переселенців в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів. 2017. № 2. С. 108-122.
8. Демида К.Є. Соціально-психологічні чинники адаптації сільської молоді до навчання у вищих навчальних закладах I та II рівнів акредитації: дис.

... канд. психол. наук. : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». Київ. 2021. 213 с.

9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Зверевої. Київ; Сімферополь: Універсум. 2012. 536 с.

10. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 17.02.2023).

11. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 19.02.2023).

12. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 19.02.2023).

13. Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Київ. 2015. № 4 (29). С. 47-53.

14. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб в середині країни від 22.07.1998. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> (дата звернення: 15.02.2023).

15. Кобильченко В.В. Адаптаційний потенціал особистості як внутрішній чинник успішної адаптації молодших школярів із порушеннями зору. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 3. 2019. С. 64-75.

16. Конституція України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/s> (дата звернення: 27.02.2023).

17. Кулеша Н.П. Психологічні особливості адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ за тривалістю відсутності батьків. *Наукові записки. Серія «Психологія»*. Видавництво Національного університету «Острозька академія». Острог. 2016. Випуск 30. С. 108-119.

18. Литвиненко О.Д. Адаптаційний потенціал як система адаптивностей особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. Випуск 2. Том 1. 2018. С. 74-81.

19. Малиха М.І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6-11.

20. Менджул М.В., Паніна Ю.С. Поняття «Внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №4. С. 293-297.

21. Музиченко І.В. Вимушені переселенці: проблема соціально-психологічної адаптації. Освіта та розвиток обдарованої особистості. Київ. 2016. № 9. С. 18-21.

22. Надрага В.І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику». *Український соціум*. 2015. № 1. С. 134-198.

23. Педько К.В. Психологічні чинники відновлення соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб: дис. ... канд. психол. наук. : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». Київ, 2019. 296 с.

24. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін.; за ред. Волинець Л.С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с .

25. Путінцев А.В., Пащенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 110-121.

26. Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. Львів. 2016. № 3. С. 120-127.

27. Староста В.І., Попадич О.О., Староста К.В. Адаптація студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі: мотиваційний аспект. *Збірник наукових праць ЗОШПО*. № 1(27). 2017. С. 84-87.

28. Татьянчиков А.О. Психологічні особливості адаптації підлітків до навчання в основній школі. *Від науки – до практики: науково-методичний*

альманах. Випуск 4 (квітень 2019 р.) / За заг. ред. проф. І.В.Татьянчикової. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна. 2019. С. 75-80.

29. Тітар І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Соціологія. Український соціум*. Київ. 2016. № 4(59). С. 57-68.

30. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми. 2015, № 8 (52) С. 434-446.

31. Труш І.В. Освітнє середовище університету. *Соціальна допомога і соціальна робота : виклики сучасності* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11–12 трав. 2023 р.). Луцьк : ЛНТУ, 2023. С. 208-209.

32. Труш І.В. Соціально-психологічні чинники адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 23 листопада 2023 р. Полтава : ПДАУ, 2023. С. 333-335.

33. Хачатурян Ю.Р. Теоретичний аналіз проблеми соціальної адаптації дітей вимушених мігрантів. *Український психологічний журнал*. Київ. 2017. № 1 (3). С. 177-191.

34. Штомпель Л.М. Психологічні особливості адаптації учнів до складання ЗНО: дис. ... доктор філософії у галузі психології. : спец. 053 «Психологія». Київ. 2021. 192 с.

35. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. 2005. Vol. 3, №. 37. P. 105-112.

ДОДАТКИ

**Анкета
для педагогічних працівників закладів освіти**

Шановні колеги!

Кафедра соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету проводить спеціальне дослідження сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти. До кожного питання наводяться відповідні варіанти відповідей. Оберіть той, який найбільше відповідає Вашій думці, позначивши його кружечком чи галочкою. Ваша щирість, відвертість та повнота заповнення анкети забезпечить наукову вірогідність висновків щодо досліджуваної проблеми.

Заздалегідь вдячні Вам за співпрацю!

1. На Вашу думку, адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу є важливою проблемою для закладів освіти?

- a) так, важлива;
- b) ні, не важлива;
- c) важко відповісти.

2. Вас задовільняє наявний рівень адаптації Ваших учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчального процесу?

- a) так, задовільняє;
- b) ні, не задовільняє;
- c) важко відповісти.

3. Ви спрямовуєте свої зусилля на полегшення процесу адаптації Ваших учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання?

- a) так, спрямовую;
- b) ні, не спрямовую;
- c) важко відповісти.

4. Ви відчуваєте брак необхідних професійних знань, умінь та навичок щодо сприяння процесу адаптації Ваших учнів, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання?

- a) так, відчуваю;
- b) ні, не відчуваю;

с) важко відповісти.

5. На Вашу думку, які чинники найбільш ефективно впливають на процес адаптації учнів, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, до навчання?

- a) соціальні (освітній простір, клімат у класі, педагогічний колектив);
- b) індивідуальні (характер, тип темпераменту, мотивація, стресостійкість);
- c) біологічні (стан здоров'я, витривалість).

6. Ви погоджуєтесь із твердженням, що створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу?

- a) так, погоджуюся;
- b) ні, не погоджуюся;
- c) важко відповісти.

Дякуємо за Вашу участь!

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Таблиця А.1

Кількість респондентів, які взяли участь в анкетуванні щодо дослідження сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти

№ п/п	Назва закладу	Взяло участь в анкетуванні педагогів (осіб):
1.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 19 Луцької міської ради Волинської області»	8
2.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 18 Луцької міської ради Волинської області»	8
3.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 11 Луцької міської ради Волинської області»	9
Всього:		25

Анкета для учнів закладів освіти

Любий друже!

Кафедра соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету проводить спеціальне дослідження сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу у закладах освіти. Просимо Вас відповісти на запитання нашої анкети. Перш ніж давати відповідь, уважно прочитайте запитання та всі запропоновані варіанти відповідей. Оберіть той, який найбільше відповідає Вашій думці, відповідно позначивши його кружечком чи галочкою. Пам'ятайте, від щирості Ваших відповідей залежить якість дослідження, результати якого використовуватимуться в узагальненому вигляді виключно у наукових цілях.

Заздалегідь вдячні Вам за співпрацю!

1. На вашу думку, адаптація внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу є важливою проблемою для закладів освіти?

- a) так, важлива;
- b) ні, не важлива;
- c) важко відповісти.

2. Ви розумієте сутність поняття «адаптація до навчального процесу»?

- a) так, розумію;
- b) ні, не розумію;
- c) важко відповісти.

3. Ви відчуваєте певні труднощі в адаптації до навчального процесу у новому закладі освіти?

- a) так, відчуваю;
- b) ні, не відчуваю;
- c) важко відповісти.

4. На Вашу думку, чи залежить успішність Вашої адаптації до навчального процесу від комфортного клімату в класі, навчальному закладі в цілому?

- a) так, залежить;
- b) ні, не залежить;
- c) важко відповісти.

5. Ви задоволені підтримкою та толерантністю з боку педагогічного колективу?

- a) так, задоволений;
- b) ні, не задоволений;
- c) важко відповісти.

6. Чю допомогу в процесі адаптації до навчання Ви найбільш потребуєте?

- a) сім'ї;
- b) класного керівника;
- c) шкільного психолога;
- d) важко відповісти.

7. На Вашу думку, створення єдиного освітнього простору та тісна взаємодія учня, сім'ї та закладу освіти сприяє успішній адаптації внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу?

- a) так, сприяє;
- b) ні, не сприяє;
- c) важко відповісти.

Дякуємо за Вашу участь!

**РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ УЧНІВ
ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ**

Таблиця Б.1

**Кількість респондентів, які взяли участь в анкетуванні щодо дослідження
сучасного стану проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб до
навчального процесу у закладах освіти**

№ п/п	Назва закладу	Взяло участь в анкетуванні учнів (осіб):
1.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 19 Луцької міської ради Волинської області»	13
2.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 18 Луцької міської ради Волинської області»	12
3.	Комунальний заклад «Луцька загальноосвітня школа I-III ступенів № 11 Луцької міської ради Волинської області»	13
Всього:		38

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА (авторства Любов Штомпель)

Мета: визначити правила роботи в групі, ознайомитись з поняттям стрес, виявити очікування учасників від тренінгу.

Вправа 1. Імена та прикметники (3 хв.) Мета: знайомство, знизити хвилювання учасників, налаштувати на доброзичливе ставлення один до одного, активізувати групову динаміку. Інструкція: Усі учасники стають у коло. Перший – називає ім'я учня праворуч та прикметник-комплімент на ту ж букву. Наприклад, Роман - розумний, Анна - артистична, Софія - спортивна. Якщо важко придумати комплімент на конкретну букву, можна сказати будь-який комплімент.

Вправа 2. Визначити правила роботи в групі (10 хв.) Матеріали: ручки, папір, кольорові маркери, плакат. Мета: визначити правила роботи групи. Інструкція: тренер пропонує учасникам подумати та визначити правила групи, для того, щоб робота була ефективною. Відповіді учасників обговорюються та остаточний варіант записуються на плакаті «Правила групи». Для зручності плакат варто повісити на видному місці та повторювати їх на початку кожного заняття. *Питання під час обговорення:* Які ще варіанти ви пропонуєте? Що означає дане правило? Всі згодні з цим правилом? Затверджуємо дане правило? *Для прикладу правила тренінгу можуть бути наступні:* - не пропускати заняття без поважної причини, - не запізнюватися, - участь у виконанні вправ та обговоренні – добровільна, - висловлюватись від свого імені та озвучувати власні думки, - слухати, коли хтось говорить, не перебивати, - не засуджувати та не ображати учасників тренінгу тощо.

Вправа 3. «Очікування» (10 хв.) Матеріали: кольорові папірці, ручки, маркери. 136 Мета: визначити очікування учасників від тренінгу. Вступне слово, де тренінг торкається теми, що на сьогоднішній день є актуальною для всіх учасників. Зовнішнє незалежне оцінювання є новою ситуацією в житті

кожного учня. Будь-яка перевірка, іспит може викликати відчуття тривоги, переживання та невпевненості. Сильне хвилювання шкодить не лише при написанні самого тесту, а й під час підготовки до ЗНО. Надмірна тривога призводить до зниження концентрації уваги та працездатності, вдається важче засвоїти та відтворити матеріал. Неспокій також є причиною постійного відкладання підготовки до тесту «на завтра». Ми поговоримо про стрес та про його вплив на наше життя, про навички керування своєю поведінкою, емоціями у стресових ситуаціях, познайомимося із способами саморегуляції та попрактикуємося в цьому вмінні. Учасникам видаються невеликі кольорові папірці, на яких потрібно написати, чого саме вони очікують від тренінгу. Після цього кожен учасник зачитує свої записи та приклеює аркуш на підготовлену дошку.

Вправа 4. «Що для мене означає ЗНО?» (8-10 хв.) Матеріали: папір, ручки. Мета: визначити та допомогти усвідомити учням власну мотивацію підготовки до тестування. Інструкція: Учасникам групи пропонується кілька хвилин подумати, що особисто для них означає здача ЗНО та зафіксувати думки на папері. Після цього пропонується бажаним висловити окремо по пунктам свої міркування, а решта учасників з групи піднімають руку, якщо мають такий самий пункт, щоб не повторюватись.

Вправа 5. «Ресурсні образи» (5 хв.) Мета: психологічне розвантаження. 137 Інструкція: згадайте або придумайте місце, де ви могли б почувати себе у безпеці, відчувати спокій, тепло та радість. Це може бути квітучий луг, берег моря, галявина в лісі, освітлена теплим літнім сонцем. Уявіть, що ви перебуваєте в такому місці, відчуваєте лагідний вітерець, солоний аромат моря, чи пахощі квітучої галявини. Роздивіться навколо себе, доторкніться до трави, чи відчуйте пісок під ногами, підставте обличчя під зігріваючі сонячні промені. Намагайтеся уявити всі деталі. Зараз вам може важко датися ця вправа, тому ви можете повторяти її вдома, в тиші, перед сном чи перед підйомом. Запамятайте це місце та ті приємні відчуття, що вас наповнювали. Тепер кожного разу, коли буде з'являтися відчуття, що ситуація виходить з під

контролю, ви зможете подумки повертатися у це захищене місце і відчувати його тепло та комфорт.

Вправа 6. Рефлексія. (7 хв.) Підведення підсумків та обговорення вражень від заняття.

Вправа 7. Вправа «Посмішка по колу». (1 хв.) Учасники передають посмішку по колу.

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА
(авторства Ксенії Андросович)

ЗАНЯТТЯ 1 ХТО Я?

I. Форма тренінгового заняття

Мета заняття: активізувати самосвідомість.

Завдання: 1) формувати уміння аналізувати себе та інших в ситуаціях спілкування; 2) сприяти більш глибокому саморозкриттю та самопізнанню, що мотивує до змін у собі; 3) ознайомити зі змістом поняття «Я-концепція».

Тривалість: 1 год

Необхідне обладнання: м'яч, плакат, фломастери, маркери, ручки, плакат із зображенням гербу, аркуші формату А4.

II. Структура тренінгового заняття

№	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
1	Знайомство	2 хв	
2	Вправа «Правила роботи групи»	3 хв	Плакат, маркери
3	Інформаційне повідомлення	2 хв	Плакат із назвою і метою тренінгу
4	Вправа «Самопрезентація»	10 хв	Аркуші паперу, ручка
2	Вправа «Гойдалка»	15 хв	Стільці, перелік тем для обговорення

217

№	Зміст діяльності	Час	Ресурсне забезпечення
3	Вправа «Особистий Герб»	20 хв	Аркуші паперу, олівці, маркери
4	Рефлексія заняття	5 хв	
5	Вправа «Емоційний потиск»	3 хв	

III. Сценарний план тренінгового заняття Вступне слово тренера

Вправа «Знайомство» (2 хв) Учасники сідають у коло. Учням пропонується по черзі (по колу) повідомити про себе таку інформацію: - ім'я; - улюблене захоплення. *Тренер.* Для початку нам необхідно познайомитися. Зараз кожен по колу називає своє ім'я і улюблене заняття.

Вправа «Правила роботи групи» (3 хв) *Тренер.* Для того, щоб ми могли ефективно працювати, потрібно встановити певні правила. Це закони групи, за якими вона живе під час усього тренінгу. Будь ласка, Ваші пропозиції! (Учасникам пропонується прийняти правила роботи групи на тренінгу, які записуються на плакаті) Орієнтованими правилами тренінгу можуть бути. 1. Приходити вчасно. 2. Бути ввічливими. 3. Бути доброзичливими. 4. Бути активними. 5. Не критикувати: кожен має право на власну думку. 6. Не перебивати: один говорить – усі слухають. Інформаційне повідомлення (2 хв)

218 Особа – це індивідуальне єство, самостійне, яке має розум і волю. Люди, хоч і подібні, різняться між собою. Кожна людина має щось відмінне, певні риси, що творять відокремленість людської одиниці. Одні риси є природженими, інші набуваються завдяки співжиттю з людьми та вихованню. До природжених рис людини належать інстинкти, здібності, темперамент, воля; до набутих – її характер і спрямованість. Особистість – це індивідуальність, тобто неповторна своєрідність фізичних і психічних особливостей, що властиві певній людині та відрізняють її від усіх інших людей. Особистість є суспільною істотою. Її можна зрозуміти, розглядаючи у зв'язках і стосунках з іншими людьми. Кожна особистість має загальні, спільні риси з іншими особистостями. Однак в неї є й своє, особливе, індивідуальне, тому вона й називається особистістю. Вона являє собою єдність загального та індивідуального.

Вправа «Самопрезентація» (10 хв) *Тренер.* Кожному з Вас потрібно визначити свої яскраві особистісні риси й оформити їх у вигляді невеликої реклами-презентації. На виконання завдання вам буде відведено приблизно 5–7 хвилин. Важливо, щоб учні не підписували свої презентації. Коли відведений час сплинув, психолог збирає всі аркуші. Потім кожен з учасників витягує

один з аркушів і читає характеристику, намагаючись відгадати, про кого йдеться.

Рефлексія: - обмін враженнями; - які труднощі виникли при складанні експрес-презентації.

Вправа «Гойдалка» (15 хв) *Мета:* допомогти сконцентруватися на позитивних сторонах своєї особистості та розповісти про них іншим. *Тренер.* Поставити стільці в два ряди паралельно, таким чином, щоб вони були повернуті один до одного. На одній стороні на один стілець більше, ніж на другій. А тепер сідайте так, щоб один стілець залишився порожнім. Я буду називати тему бесіди, і два партнери, які сидять навпроти, можуть поговорити на цю тему. Через дві хвилини учасники, повинні пересісти на одне місце ліворуч. Таким чином, вони опиняться вже навпроти інших людей. Теми для обговорення (на вибір): Що в мене виходить добре? Що цікавого я можу придумати? Людина, яка приймає мене такою, якою я є... Як я реагую на критику, що спрямована на мою адресу... Чим я пишаюсь у собі... Місце, де я можу чудово відпочити... Дуже важлива для мене ціль... Ризик, на який мені довелося піти... Ситуація, коли я був задоволений собою... Найбільша радість, яку я подарував комусь... Найкраще в моїй сім'ї... Запитання для колективного обговорення: Яку частину виділеного часу ти говорив про себе, а яку – слухав? Про що ти найбільше любиш говорити? На яку тему говорити не хотілось? Що нового ти дізнався про інших учасників? Який настрій у тебе зараз?

Вправа «Особистий Герб» (20 хв)

Тренер. Дайте відповідь на запитання: «Що таке герб і хто має герби?» Сформулювати визначення поняття «герб», наприклад: «Герб – це емблема держави, зображена на печатках, бланках, грошових одиницях. Це складова частина державного прапора». Учасникам пропонується створити власний герб. Для цього потрібно виконати наведені нижче завдання (варто пам'ятати, що в цьому випадку художня досконалість не головна): 1. Зобразити дві речі, що ви робите добре. 2. Зобразити свій найбільший успіх у житті. 3. Зобразити

місце, що є «ідеальним домом» (місцем відпочинку і спокою) для вашої душі.

4. Зобразити трьох людей, які найбільше вплинули на вас у житті. 5. Написати три слова, які б ви хотіли почути про себе. 6. Зобразити, як би ви провели рік, якби дізналися, що він останній у вашому житті. Після завершення, учасники розповідають про свої герби. Залежно від наявного часу, розміру групи та інших складових можна відповісти на всі запитання або на декілька на вибір.

Обговорення: 1. Що ви відчували, коли малювали герб? 2. Що ви відчували, коли розповідали про нього? 3. Чи легко було виконувати цю вправу? 4. Для чого ми виконували цю вправу? Рефлексія заняття (5 хв) Наприкінці заняття психолог пропонує учасникам пригадати, що відбувалося під час нього.

Обговорення: - Що нового і важливого ви дізнались сьогодні? - Які висновки зробили для себе?

Процедура прощання. Вправа «Емоційний потиск» (3 хв)

Мета: сприяти зняттю емоційної напруги.

Хід проведення. Усі беруться за руки і, починаючи з тренера, передають один одному потиск руки. Коли цей сигнал доходить до тренера з іншого боку, усі піднімають руки вгору і промовляють: «До побачення! До наступної зустрічі!»

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА

(авторства Наталії Кулеши)

Заняття 1 (3 год.)

Мета заняття: познайомитися з учасниками тренінгу, створити довірливу атмосферу, підтримки, безпеки, підтримки, згуртувати групу.

Вступне слово тренера (10 хв.) Ведучий тренінгу вітається з учасниками тренінгу, коротко окреслює мету, завдання, структуру тренінгу, налаштовує на позитивний настрій учасників. Запитує учасників, чи раніше вони брали участь у тренінгах, якщо ні, коротко повідомляє, що таке тренінг. (Тренінг – це цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; інструмент для формування т умінь та навичок. Тренінг має свою структуру: вступ, основна частина, заключна частина. На тренінгу ми будемо сидіти колом – це атрибут тренінгу, для того щоб бачити один одного та можливість рівнозначності позицій усіх учасників). Ведучий повідомляє про тривалість занять а також домовляється у які дні будуть проходити зустрічі. Після обговорення формальностей, тренер пропонує групі прийняти певні правила.

Прийняття правил групою (10 хв.)

Мета: встановити правити принципи роботи, створити позитив, відчуття довіри у групі. Правила записуються на дошці або на плакаті. Після оголошень правил група висловлюється щодо прийняття правил. Вони повинні бути на кожному занятті і на видному місці, для того щоб коли порушується правило тренер нагадує про нього показуючи на нього.

1) правило конфіденційності – вся інформація особистого характеру, яка буде озвучена у колі не виходить за його рамки і не буде оприлюднена учасниками за межами тренінгу.

2) Я-висловлювання - кожен учасник тренінгу повинен висловлювати свою думку. Вислови «всі так думають», «вона відчуває» не несуть конкретної інформації.

3) «Тут і тепер» - суть правила полягає в тому, що усі свої проблеми лишити за межами тренінгу і бути думками, відчуттями «тут» у тренінгу.

4) **Активність** – приймати участь у всіх вправах та обговореннях.

5) **Повага до інших** – правило полягає у повазі один до одного, висловлюванні по черзі, не перебивати один одного.

6) «СТОП» - дає можливість будь-якому учаснику не виконувати вправу, не приймати участь без пояснень («пропустити хід»). Окрім наведених ведучим правил учасники можуть запропонувати свої або можуть бути додані під час тренінгу.

Вправа на знайомство «Інтерв'ю» (60 хв.) Мета познайомитись з учасниками тренінгу, дізнатися про інтереси, мрії, погляди один одного. Учасникам пропонується розділитись на пари і по черзі по 10 хв дізнатися якомога більше один про одного. Потім кожен з них, те що запам'ятав буде на групу розповідати про свого сусіда (2-3 хв). Після розповіді учасники групи можуть задавати питання, які їх цікавлять.

Рефлексія Кожен учасник по колу ділиться своїми відчуттями. Відповідають на ряд запитань «Як Вам було розповідати про свого партнера?», «Як Ви себе почували, коли розповідали про Вас?».

Вправа «Запам'ятай ім'я» (10 хв.) Мета: краще запам'ятати імена учасників групи. Учасники по колу мають назвати свої ім'я. Перший називає своє, наступний учасник називає ім'я першого і своє і так по черзі, останній учасник називає ім'я усіх по колу і своєю.

Рефлексія. Аплодисменти один одному.

Вправа на очікування «Анкета учасника» (20 хв.) Мета визначити очікування учасників від тренінгу. Матеріали: бланки анкет. Тренер пропонує учасникам заповнити анкету, яка містить незакінчені речення: Від тренера я очікую..... Від участі в цьому тренінгу я очікую..... Від інших учасників я очікую..... Мета, яку я маю намір досягти.....

Рефлексія. Учасники тренінгу обговорюють очікування від тренінгу. Тренер збирає заповненні бланки.

Вправа «Знайди собі пару» (30 хв.)

Мета активізувати групу, порухатися та посміятися. Матеріали: папірці з написом відомих фраз. Картки з відомими виразами чи словосполученнями. Наприклад: «З днем» на одній картці, «народження» на іншій картці опускаються в капелюх. Кількість карток має відповідати кількості учасників групи. Кожний учасник наосліп виймає свою картку і має віднайти в групі її половинку.

Рефлексія. Кожен учасник ділиться своїми емоціями, відчуттями.

Вправа «Оголошення в газету» (20 хв.) Мета навички самопрезентації та згуртування групи. Матеріали: папір А4 формату, кольорові олівці, фломастери. Кожному учаснику пропонується написати невелике оголошення в газету на тему: «Шукаю друга», де коротко описати про себе та про друга якого хотіли б найти. Оголошення учасників розкладається в центрі тренінгового кола. Далі тренер пропонує учасникам прочитати всі оголошення та взяти собі те оголошення, яке найбільш сподобалося.

Рефлексія. Поділитися своїми відчуттями під час виконання вправи та з'ясувати кого з учасників тренінгу Ви вибрали через оголошення.

Рефлексія заняття (20 хв.)

Мета. Вироблення навичок рефлексії, оцінка проведеного заняття. Кожному учасникові дається можливість виразити свої думки та відчуття від проведеного заняття: «Сьогодні я зрозумів....., я відчував....»; «На тренінгу мені сподобалося/не сподобалося.....»; «Від заняття отримав.....».

Ритуал прощання. Всі встають у коло беруться за руки, тренер дякує усім за роботу, запрошує на наступну зустріч і пропонує похлопати один одному за проведenu роботу.

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА

(авторства Ксенії Андросович)

Вправа 1 - «Особиста картка»

Мета: знайомство учасників тренінгу Час: 20 хвилин.

Вид: вправа-малюнок.

Матеріали: олівці, або ручки, листи паперу.

Тренер: «Зараз пропоную всім зробити особисті картки, на яких необхідно намалювати себе так, як ви особисто бачите. Малюнок повинен бути в повний ріст. Поряд з малюнком запишіть своє ім'я, або як би вам хотілось, щоб вас називали на цьому тренінгу. Крім цього, на кожну літеру імені напишіть, будь-ласка, свою позитивну рису (одну на кожну букву). Поруч з іменем та малюнком необхідно записати свої захоплення, хобі, інтереси»

Обговорення. Що цікавого ви можете розказати про себе?

Коментарі для тренера. Під час презентацій та обговорення змісту особистісних карток, записаних учасниками тренінгу своїх позитивних рис та інтересів, не обов'язково змушувати кожного учасника показувати свій малюнок. Демонстрація малюнків здійснюється тільки за особистим бажанням учасників.

Вправа 2 - «Правила роботи групи»

Мета: опанування навиками роботи та міжособистісної поведінки у тренінговій групі.

Час: 20 хвилин.

Вид: вправа-обговорення.

Матеріали: дошка, на якій записані правила роботи групи.

Тренер: « Зазвичай, тренінгова група працює за певними правилами. Дотримання цих правил є обов'язковим для кожного учасника групи. Але

правила вступають у чинність лише з моменту вашого спільного прийняття. Будь-ласка, подивіться на дошку та прочитайте ці правила».

Обговорення. Чи приймає група запропоновані тренером правила?

Коментарі для тренера. За бажанням тренер може не записати двох правил. Наприклад: 1 і 4, а група повинна додати їх, або запропонувати щось своє.